

Hanbelî Usûl Düşüncesinde İstishâbü'l-Hâl Delili*

Halil EFE¹

Öz: Fıkıh usûlünde “şer’î - amelî hükmün kaynağı veya şer’î - amelî hükme ulaştırın yöntem” anlamındaki şer’î delilin türlerinden biri de istishâbü'l-hâldir. İstishâbü'l-hâl, varlığı bilinen bir durumun veya bir delile dayalı olarak sabit olmuş bir hükmün aksini gösteren bir delil bulunmadıkça devam ettiğine hükmetmektir. Bir şeyin varlık ve yokluk itibarıyla bulunduğu hal üzere devam ettiği düşüncesine dayanan istishâbü'l-hâl, aksini gösteren bir delil bulunmadıkça mükellefin dinen / hukuken sorumlu olmaması (*berâet-i zimmet*) ve eşyadan yararlanmada serbestlik içerisinde olması (*ibâha-yi asliyye*) hükümlerinin dayanağını teşkil etmektedir. İstishâbü'l-hâl, Hanbelî usûl düşüncesinde Kitâb, Sünnet ve icmâ ile birlikte hücciyeti üzerinde ittifak edilmiş (*müttefekun aleyh*) delillerdendir. Hanbelî usûl bilginleri, istishâbü'l-hâlin berâet-i zimmet, ibâha-yi asliyye ve şer’î hüküm istishâbı olarak bilinen türlerinin hücciyetinde görüş birliği içerisinde iken icmâ hükmünün istishâbında ihtilaf etmiştir. Literatür olarak Hanbelî usûl eserleriyle sınırlandırılan bu makalede önce Hanbelî delil anlayışı tespit edilecektir. Takip eden başlıkta istishâbü'l-hâlin tanımı, mahiyeti ve terimleşme süreci üzerinde durulacak, akabinde türleri - fûrû fıkıhtaki örnekleri de dikkate alınarak- incelenecek ve bu türlerin delil değerleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hanbelî Mezhebi, Delil, İstishâbü'l-hâl, Berâet-i zimmet, İbâha-yi asliyye, Vasf İstishâbı, İcmâ İstishâbı.

Istishâb al-hâl (Presumption of Continuity) in Hanbalî Jurisprudence

Abstract: One of the types of *shar’î dalil* (proof, evidence), which means “the source of legal ruling” or “the method that leads to legal ruling” in Islamic Jurisprudence (*usûl al-fiqh*), is *istishâb al-hâl* (presumption of continuity). *Istishâb al-hâl* is to decide that the judgement or a given judicial situation that had existed previously continues to exist until there is proof of a change of state. *Istishâb al-hâl* is based on the idea that something continues as it is in terms of existence and non-existence unless there is evidence to the contrary. This idea constitutes the basis of the following legal rule: The acquittance from liability or responsibility (*barâ’ah al-dhimmah*) and original licitness, in other words, the permissibility is the original state of things (*al-ibâha al-asliyyah*). Hanbalî jurisprudence recognizes *istishâb al-hâl* from the evidences that have been agreed on its authority along with the Qur’ân, Sunnah and *ijmâ’*. *Istishâb al-hâl* is divided into several types. Hanbalî jurists agree upon three types of them: *Barâ’ah al-dhimmah*, *al-ibâha al-asliyyah* and *istishâb al-waṣf* (the continuity of the attribute). However they disagree on whether *istishâb al-ijmâ’* is a valid method. In this essay, which is limited to Hanbalî works on *usûl al-fiqh*, I (i) determine the place of *istishâb al-hâl* in Hanbalî jurisprudence, i.e. among other evidences; and (ii) examine *istishâb al-hâl* as an evidence and its definition, types and authority of these types.

Keywords: The Hanbalî School of Law, Hanbalî Jurisprudence, Evidence, Presumption of Continuity, *Barâ’ah al-dhimmah*, *İbâha al-asliyyah*, *Istishâb al-waṣf*, *Istishâb al-ijmâ’*.

* Bu çalışma, yazarın “Hanbelî Mezhebinin Teşekkül Süreci” isimli doktora tezi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022) esas alınarak hazırlanmıştır.

¹ Dr., Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, TÜRKİYE, efehalil@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3509-3078

Articles in Theosophia are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Giriş

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) fikhî görüşleri ve ictihad anlayışı çerçevesinde şekillenen Hanbelî fikh düşüncesi, naklî bilgi kaynaklarına verdiği öncelik ve önem ile temayüz eder. İbn Hanbel, Kur'ân ve Sünnet naslarını temel kaynak kabul eder. Re'y ve kıyasa müracaat etmek yerine zayıf bile olsa hadisi tercih eder. Sahâbe görüşlerini delil kabul ederken tâbiîn fetvalarına da referansta bulunur. Nasların anlaşılması söz konusu olduğunda ise lafzın ilk anda açık bir şekilde anlaşılmanasına (*zâhir*) öncelik verir. Bilhassa bu husus, istishâbü'l-hâlin fikrî temellerinden birini teşkil etmiştir. Zira lafzın zâhirine verilen öncelik, onun lafız ve mefhum itibariyle temas etmediği itikadî ve amelî meselelerde mükellefin sorumlu olmaması (yükümsüzlük, *berâet-i zimmet*) ve eşya ile ilişkisinde bir serbestlik içerisinde olması (*ibâha-yi asliyye*) fikrini de içermektedir ki, bunun fikh usûlündeki metodik ifadesi istishâbü'l-hâldir. İstishâbü'l-hâlin meşrûiyeti ve türleri hakkındaki değerlendirmeler, fikh mezheplerinin ictihad anlayışını kaynak, yöntem ve ilkeler itibariyle tespit etmeyi amaçlayan usûl gelenekleri arasında tartışmalıdır. Hanbelî usûl geleneğinde ise berâet-i asliyye, ibâha-yi asliyye, şekk ile yakînün zâil olmaması gibi ilkeleri içeren üst bir kavram olarak tasvir edilen istishâbü'l-hâl, şer'î deliller hiyerarşisinde Kitâb, Sünnet ve icmâdan sonra dördüncü delil kabul edilmiştir. Hanbelî usûl bilginleri, istishâbü'l-hâlin berâet-i zimmet, ibâha-yi asliyye ve şer'î hüküm istishâbü türlerinin meşrûiyetini ittifakla kabul etmiş, icmâ hükmünün istishâbında ihtilaf etmiştir.

Şer'î deliller ifade ettiği bilginin kaynağı veya oluşumunda müctehidin katkısının olup olmaması bakımından naklî ve aklî, delâleti / ulaştırdığı bilginin kesinliği bakımından kat'î ve zannî, müslüman bilginlerce genel kabul görüp görmemesi itibariyle de aslî veya *müttefekun aleyh* ve fer'î veya *muhtelefün fih* şeklinde muhtelif tasniflere tabi tutulmuştur. Bu tasnifler göz önünde bulundurulduğunda istishâbü'l-hâl, oluşumunda müctehidin katkısı olduğundan aklî, ifade ettiği bilgi kesin olmadığından da zannî bir delildir. Meşrûiyet ve hücciyetine ilişkin farklı görüşler bulunduğu için de muteber bir delil oluşunda ihtilaf edilen (*muhtelefün fih*) deliller arasında yer alır. Şu var ki, delil kavramının mahiyeti itibariyle fikh ve usûl literatüründe yerine göre hukuk kaynağı, metot veya hukuk ilkesi / prensibi anlamlarını ifade ettiği hatırlandığında, şer'î delillerin mahiyetlerini dikkate alan değerlendirme ve tasnif onların karakterini tespitinde daha isabetli kabul edilebilir. Şer'î delilin mahiyetini, diğer bir ifadeyle oluşum ve işletilmesinde müctehidin katkısının bulunup bulunmamasını ölçü ve esas alan bu tasnife göre Kitâb, Sünnet, şer'u men kablenâ, sahâbî kavli ve örf kaynak niteliğinde olan deliller grubunu oluştururken kıyas, istihsân, istislâh, sedd-i zerâi' ve istishâbü'l-hâl ise metot veya ilke niteliğindeki delillerdir.²

Fikh usûlü ilminin dört ana konusundan biri olan şer'î delillerin hemen her bir türü gibi, istishâbü'l-hâl de akademik veya ilmî araştırma ve incelemelere konu olmuştur. Bunlar içerisinde,

² Şer'î delillerin mahiyetleri ve muhtelif hususiyetleri dikkate alınarak yapılan tasnifler için bk. Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh* (Küveyt: Dâru'l-Kalem, 1392/1972), 21-22; Fahrettin Atar, *Fikh Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002), 23-25; Ali Bardakoğlu, "Delil (Fikh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/139-140; İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslam Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 19-21; İbrahim Kâfi Dönmez, *Fikh Usûlü İncelemeleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 75-76.

istishâbü'l-hâli usûl-i fıkıh düşüncesindeki yeri, ictihad faaliyetindeki rolü, kimi fikhî ilke ve prensiplerin kaynağı oluşu, fıkıh düşüncesinin yenilenmesi fikriyle ilgisi gibi meseleler çerçevesinde inceleyen şu çalışmalar zikre değerdir: Hasan b. İbrahim el-Hindâvî'nin *el-İctihâdü'l-istishâbî ve eseruhû fi'l-fıkhi'l-İslâmî* isimli eseri, Fethi Düreyn'nin *Bühûs Mukârane fi'l-fıkhi'l-İslâmî ve usûlih* isimli eserinin "Nazariyyetü'l-istishâb fi usûli'l-fıkhi'l-İslâmiyyi'l-mukâren" başlıklı bölümü, Yaşar Koçyiğit'in *Bir Hüküm ve Küllî Kâide Kaynağı Olarak İstishâb* isimli yüksek lisans tezi ile Nurhayat Haral Yalçın'nın *İlk Beş Asır Usulü'l-fıkıh Literatüründe İstishâb Delili* isimli doktora tezi. İstishâbü'l-hâli usûl literatürü çerçevesinde genel olarak inceleyen bu çalışmaların yanında bazı türleri özelinde onun fikrî temellerini ve kelâmî arka planını inceleyen çalışmalar da vardır. Bunlar arasında Hikmet Şavluk'un *Fıkıh Kelâm İlişkisi Bağlamında İbâha Kavramının Analizi*³ isimli doktora tezi ile Ahmet Selman Baktı'nın *Şer'î Hükümün Tanımı ve Aslî İbâha Prensibi*⁴ isimli eseri öne çıkmaktadır.

Elinizdeki çalışma ise, istishâbü'l-hâlin, ona hem mezhebin ictihad usûlünde hem de şer'î deliller tasnifi ve hiyerarşisinde önemli bir yer vermiş olan Hanbelî fıkıh düşüncesindeki konumunu, mahiyetini ve işlevini konu edinmekte, buna dair genel bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta Hanbelî usûl bilginlerinin istishâbü'l-hâlin şer'î deliller arasındaki yerini tayin eden değerlendirmelerine yer verilmiştir. Takip eden başlıkta istishâbü'l-hâlin tarifi ve terimleşme süreci, Hanbelî usûl eserleri çerçevesinde ve kronolojik bir izlekte araştırılarak tespit ve tasvir edilmiştir. İstishâbü'l-hâlin mahiyetini belirleme amacı da taşıyan üçüncü ve son ana başlık ise, istishâbın farklı vechelerini gösteren türlerini ve bu türlerin delil değerlerini incelemektedir.

1. İstishâbü'l-hâlin Şer'î Deliller Tasnifindeki Yeri

Hanbelî usûl bilginleri, usûl-i fıkıhın tarifi ve konularından söz ederken, şer'î delilleri tasnif eder ve şer'î delil türleri hakkında bilgi verirler. Esasen "fıkıhın asılları" anlamına gelen *usûlü'l-fıkıh* terkipteki "usûl", bir yönüyle de "deliller"i, yani şer'î hükümlerin kendileriyle tespit edilip bilindiği vasıtaları ifade etmektedir. Bu vasıtalar, bilgisine ulaştırdıkları şeyler için birer "asl" hükmündedir.⁵

Hanbelî usûl düşüncesine dair ilk klasik eserin sahibi Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), usûl-i fıkıhın umûm lafızları ile ictihad metotlarının hem mukteza ve müceplerinin hem de sıhhat ve fesatlarının ispatıyla ilgili olduğunu ifade eder⁶ ve fıkıhın asıllarını, yani şer'î hükümlerin delillerini asl, mefhûmü'l-asl ve istishâbü'l-hâl olarak üçe ayırır. Bu delillerin neveleri ise şöyledir:

- Asl: Kitâb, Sünnet ve icmâ

³ Hikmet Şavluk, *Fıkıh Kelâm İlişkisi Bağlamında İbâha Kavramının Analizi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021). Şavluk'un aslî ibâha düşüncesinin fikrî temelini teşkil eden aklın dinî hükmün kaynağı olup olamayacağı meselesini incelediği diğer bir çalışması için bk. Hikmet Şavluk, "İslam Hukuk Düşüncesinde Aklılık Şer'îlik Ayırımının Somut Örneği: Şer'î Bildirim Öncesi Eylemlerin Hükmü", *Theosophia* 3 (2021), 91-122.

⁴ Ahmet Selman Baktı, *Şer'î Hükümün Tanımı ve Aslî İbâha Prensibi (Hanbelî Fıkıhı Özelinde)* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2019).

⁵ Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-Udde fi usûli'l-fıkıh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî (Riyad: yay.y., 1410/1990), 1/70; Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (İbn Kudâme), *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fi usûli'l-fıkıh alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1994), 1/60-61.

⁶ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 1/70.

- Mefhûmü'l-asl: Mefhûmü'l-hitâb, delîlü'l-hitâb ve ma'ne'l-hitâb
- İstishâbü'l-hâl: İstishâbü berâeti'z-zimme ve istishâbü hükmi'l-icmâ'.⁷

Ebû Ya'lâ'nın öğrencilerinden Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî (ö. 510/1116) ise usûl-i fikhî şer'î hükümlerin elde edildiği deliller ve metotlar ile bunların derecelerini ve onlarla istidlâl keyfiyetini inceleyen ilim olarak tarif eder. Kelvezânî de şer'î delilleri üçe ayırır:

- Asl: Kitâb, Sünnet, icmâ ve sahâbeden birinin görüşü
- Ma'kûlü asl: Lahnü'l-hitâb, fahve'l-hitâb, ma'ne'l-hitâb (kıyas)⁸ ve delîlü'l-hitâb
- İstishâbü hâl: İstishâbü hâli'l-akl ve istishâbü hâli'l-icmâ'.⁹

Ebû Ya'lâ'nın diğer bir öğrencisi, Ebü'l-Vefâ İbn Akîl (ö. 513/1119) usûl-i fikhî "fikhî hükümlerin üzerine bina edildiği deliller / asıllar" diye tarif eder. Bu deliller Kitâb, Sünnet, icmâ, sahâbî kavli ve istishâbü'l-hâldir.¹⁰ O, istishâbü'l-hâlin iki türünden söz eder: İstishâbü hâli'l-akl fî berâeti'z-zimme ve istishâbü hâli'l-icmâ'.¹¹

Dımaşk Hanbelî çevresinin önemli isimlerinden Muvaffakuddin İbn Kudâme (ö. 620/1223), usûl-i fikhînin mükellefin fillerine bağlanan şer'î hükümlere icmâlî bir şekilde delâlet eden deliller olduğunu ifade eder.¹² Bunlardan hücciyeti üzerinde ittifak edilenler (*usûl*) Kitâb, Sünnet, icmâ ve hükümü nefy-i aslî üzere bırakan akıl delili, yani istishâbdır. Hücciyeti üzerinde ihtilaf edilenler ise sahâbî kavli ve şer'u men kable'nâdır.¹³ İbn Kudâme ihtilafî delilleri incelerken bu iki delile istihsân ve istislâhı da ekler.¹⁴ İlk dört aslın bir fer'î olarak değerlendirdiği kıyası¹⁵ ise, bu tasnifin dışında müstakil bir bölümde inceler.¹⁶

Necmeddin et-Tûfî (ö. 716/1316), *usûlü'l-fikhî* "fikhî delilleri" olarak açıklar.¹⁷ O, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza'*da inceleyeceği konulardan birinin de "delil" ve bunun kısımları olan Kitâb, Sünnet, icmâ, kıyas, istihsân, istislâh ve istishâbü'l-hâl olduğunu ifade eder.¹⁸ Tûfî'ye göre istishâbü'l-hâl -Kitâb, Sünnet ve icmâdan sonra- hücciyeti üzerinde ittifak edilen asılların dördüncüsüdür.¹⁹

İbn Abdülhak el-Bağdâdî (ö. 739/1338), usûl-i fikhî icmâlî bir şekilde fikhî delillerini, bu delillerden hükümlerin nasıl istinbat edileceğini ve bu istinbatı yapan müctehidin şartlarını inceleyen

⁷ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 1/72-73.

⁸ Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*, thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe - Muhammed b. Ali b. İbrahim (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1406/1985), 1/24.

⁹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 1/6. Kelvezânî'nin istishâbü'l-hâlin hücciyeti hakkındaki olumsuz ifadeleri (Kelvezânî, *et-Temhîd*, 3/399), kıyas imkânı varken istishâbü'l-hâle müracaat etmenin sahih olmaması şeklinde yorumlanmıştır. Benî Teymiyye, *el-Müsevvede fî usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 488-489.

¹⁰ Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl, *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 1/7-8. Bu delillerin delâlet itibariyle ayrıldığı kısımlar ve neveleri için bk. İbn Akîl, *el-Vâzih*, 1/32-45.

¹¹ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 1/44-45.

¹² İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/59-61.

¹³ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/264.

¹⁴ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/531-542.

¹⁵ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/58.

¹⁶ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 3/797-958.

¹⁷ Ebü'r-Rebî Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 1/111.

¹⁸ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 1/108.

¹⁹ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 2/5; 3/147-168.

ilim olarak açıklar.²⁰ Usûl-i fıkıh, dar manasıyla, dinin kulların fiillerine bağladığı hükümlerin delilleri demektir. Bütün delillerin asılları ise dört tanedir ve iki gruba ayrılır:

- Sem'î deliller: Kitâb, Sünnet ve icmâ. Kıyas ve diğer istidlâl metotları bu delillere dayanmaktadır.
- Aklî delil: İstishâbü'l-hâl, yani zimmetin yükümlülükten berî olduğuna delâlet eden aslî nefy hâlinin istishâbı.²¹

Bunlar hücciyeti üzerinde ittifak edilmiş dört delildir. Hücciyetinde ihtilaf edilmiş dört delil ise şer'u men kablenâ, sahâbî kavli, istihsân ve istislâhtır.²²

Şemseddin İbn Müflih'in (ö. 763/1362) deliller tasnifi, istishâbü'l-hâlin yeri itibariyle, selefi Hanbelî bilginlerinden farklıdır. O, temel şer'î delilleri Kitâb, Sünnet, icmâ ve kıyas olarak tespit eder.²³ Kıyas dışındaki delillere yer verdiği "istidlâl" bölümünde ise istishâb, şer'u men kablenâ, mezhebü's-sahâbî (sahâbî kavli), istihsân ve mesâlih-i mürseleyi inceler.²⁴

İbnü'l-Lahhâm da (ö. 803/1401) temel şer'î delilleri Kitâb, Sünnet, icmâ ve kıyas olarak tasnif eder.²⁵ Onun incelediği diğer deliller ise istishâb, şer'u men kablenâ, mezhebü's-sahâbî (sahâbî kavli), istihsân ve maslahattır.²⁶

Hanbelî fıkıh tarihinde müteahhirîn devrinin önemli isimlerinden olan Alâüddin el-Merdâvî (ö. 885/1480) ise istishâbın Kitâb, Sünnet, icmâ ve kıyastan farklı olarak hücciyeti tartışmalı delillerden olduğunu, ancak Hanbelîler'in onu muteber bir delil kabul ettiğini bildirir.²⁷

Son devir Dımaşk Hanbelîlerinden İbn Bedrân diye meşhur Abdülkâdir b. Ahmed (ö. 1346/1927), şer'î delilleri hüccet oluşunda ittifak edilenler ve ihtilaf edilenler diye ikiye ayırır. Kitâb, Sünnet, icmâ ve istishâbü'l-hâli ilk gruba; şer'u men kablenâ, sahâbî kavli, istihsân ve istislâhı ise ikinci gruba dâhil eder.²⁸ Sedd-i zerâi' ve ilham da bazı usûl âlimlerince bu ikinci grupta incelenmiştir.²⁹ İbn Bedrân, kıyası ne ittifak ne de ihtilaf edilen deliller arasında zikreder, ancak onu istishâbın ardından beşinci sırada inceler.³⁰

Hanbelî usûl bilginlerinin, şer'î bir delilin, hücciyeti itibariyle kabul görüp görmemesine göre yaptıkları tasnif ve değerlendirmeler, onların Kitâb, Sünnet, icmâ ve istishâbü'l-hâlin muteber birer

²⁰ Ebü'l-Fezâil Abdülmü'min b. Abdülhak el-Bağdâdî, *Kavâidü'l-usûl ve me'âkidü'l-füsûl: Muhtasarı Tahkiki'l-emel fî ilmeyi'l-usûli ve'l-cedel*, thk. Ali Abbas el-Hakemî (Mekke: Câmîatü'l-Ümmü'l-Kurâ, 1409/1988), 21.

²¹ İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Kavâidü'l-usûl*, 35-36, 75-76.

²² İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Kavâidü'l-usûl*, 76-78.

²³ Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Müflih, *Usûlü'l-fıkıh*, thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1420/1999), 1/306.

²⁴ İbn Müflih, *Usûlü'l-fıkıh*, 4/1429-1468.

²⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Ba'î (İbnü'l-Lahhâm), *el-Muhtasar fî usûli'l-fıkıh alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Mazhar Bekâ (Mekke: Câmîatü'l-Melik Abdülaziz, 1400/1980), 70.

²⁶ İbnü'l-Lahhâm, *el-Muhtasar*, 160-163.

²⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fıkıh*, thk. Abdurrahman el-Cibrîn vd. (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000), 8/3753, 3755.

²⁸ Abdülkâdir b. Ahmed ed-Dümü (İbn Bedrân), *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 195-196, 289-296.

²⁹ İbn Bedrân, *el-Medhal*, 296-297.

³⁰ İbn Bedrân, *el-Medhal*, 300.

asl olduğunda ittifak ettiklerini göstermektedir. Hanbelî usûl düşüncesi, istishâbü'l-hâle aslî deliller arasında yer verir. Usûl düşüncesinde umumiyetle dört ile sınırlandırılan aslî delillerin dördüncüsü Hanbelî usûl âlimlerince istishâbü'l-hâl olarak benimsenmiştir. Hanbelî müellifler içerisinde istishâb yerine kıyasa yer verenler bulunmakla birlikte, onların da istishâbın hücciyeti hakkındaki kanaatleri olumludur.

2. İstishâbü'l-hâlin Tanımı ve Terimleşme Süreci

İstishâb, sözlük anlamı itibariyle “birlikte bulunmak, beraber olmak, ayrılmamak, devamlı yanında olmak” demektir.³¹ Söz gelimi “استصحبت الحال (Hali istishâb ettim)” cümlesi, geçmişte sabit olan şey veya duruma tutunmak, bu durumun şimdiki ve gelecek zamanda da kesintiye uğramadan devam ettiğini kabul etmektir.³²

İstishâbü'l-hâl terimi, Hanbelî usûl eserlerinde muhtasar ve kapalı bir şekilde tarif edilmiştir. Hanbelî usûl bilginleri, daha ziyade istishâbü'l-hâlin mahiyeti ve türlerini incelemişlerdir. Şerh türü usûl metinlerinde ise muhtasar istishâbü'l-hâl tarifleri izah edilmiştir.

İlk Hanbelî usûl eserlerinden *el-Udde*'nin müellifi Ebû Ya'lâ, herhangi bir tarif vermeksizin istishâbü'l-hâli, berâet-i zimmet ve icmâ istishâbı olarak iki tür halinde inceler.³³ Kelvezânî de, tıpkı hocası gibi, bir tarif yapmadan istishâbü hükmi'l-asl ve istishâbü hâli'l-icmâ' diye iki tür halinde istishâbü'l-hâli inceler.³⁴ İstishâbü'l-hâle dair tarif niteliğindeki ilk ifadeler, Ebû Ya'lâ'nın öğrencisi ve Kelvezânî'nin -Ebû Ya'lâ'nın ders halkasında birlikte bulunduğu arkadaşı- İbn Akîl'in *el-Vâzih fi usûli'l-fikh* adlı eserinde tespit edilmektedir. İbn Akîl, istishâbü'l-hâl hakkında birbirine yakın iki tarif verir: **i.** İstishâb, *asl*'in hükmü üzere kalmaktır (*bekâ*).³⁵ **ii.** İstishâb, aklî bir delile veya sem'î bir hüccete dayanan hüküm üzere kalmaktır (*bekâ*).³⁶ İbn Akîl'in verdiği örnekler³⁷ incelendiğinde istishâbü'l-hâlin tarifleriyle ilgili olarak şu hususlar tespit edilmektedir: İbn Akîl, “bekâ” ifadesiyle, sübût bulmuş durumların -aksini gösteren bir delil olmadıkça- devamlılık göstermesini, “asl” tabiriyle de naklî bir delili veya “genel fıkıh ilkeleri” anlamında ibâha-yi asliyye, berâet-i zimmet gibi aklî prensipleri kastetmiştir. Nitekim o, istishâbü'l-hâlin aklî yönünü vurguladığı bir açıklamasında, onu “akıl delilinin delâlet ettiği hale tutunmak”³⁸ diye tarif etmiştir. İbn Akîl'in tarifleri, istishâbü'l-hâlin mahiyetine açıklık getirmiş ve onun aklî bir delil ve istidlâl metodu olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan İbn Akîl'in istishâbü'l-hâl tariflerindeki “asl”, geçerli bir delile dayalı olarak sabit olmuş

³¹ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-lüga*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1407/1987), 1/161-162; Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (İbn Manzûr), *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), 1/519-521.

³² Abdülvehhâb Hallâf, *Mesâdiru't-teşrî'i'l-İslâmî fi mâ lâ nassa fih* (Küveyt: Dâru'l-Kalem, 1982), 151; Fethi ed-Düreynî, *Bühûs Mukârane fi'l-fikhi'l-İslâmî ve usûlih* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 1/359-360; Hasan b. İbrahim el-Hindâvî, *el-İctihâdü'l-istishâbî ve eseruhû fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 19-22.

³³ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1262-1272.

³⁴ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/251-262.

³⁵ “البقاء على حكم الأصل” İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/310.

³⁶ “البقاء على حكم استند إلى دليل عقل أو حجة سمع” İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/321.

³⁷ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/311-313.

³⁸ “تعلق بحال قد دل دليل العقل عليها” İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/325.

durumu / hükmü ifade etmektedir. *İstishâb* yapılarak devam ettiğine hükmedilen mevcut durum / hüküm, geçerli bir delile dayanmıyorsa onunla istidlâlde bulunmak sahih değildir.³⁹

İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*'da istishâbü'l-hâli "Aklî veya şer'î bir delile tutunmaktan ibarettir" diye tarif eder.⁴⁰ Necmeddin et-Tûfî, onun bu tarifini, *Ravzatü'n-nâzır*'ı ihtisar ettiği *el-Bülbül fî usûli'l-fikh* isimli eserinde "[ilk hükümden veya *asl* hükmünden başka bir hükme] nakleden bir delil bulunmadıkça"⁴¹ kaydı ile muhafaza eder. Tûfî, istishâbü'l-hâlin aklî veya şer'î bir delile dayalı olması gerektiğini ifade ederken, "aklî delil" ibaresiyle bir fiili vacip kılan bir delil bulunmadığında söz konusu olan "zimmetin vacip nitelikli hükümlerden berî olması (berâet-i asliyye)" ilkesini, "şer'î delil" ibaresiyle de nesh veya tahsîs eden bir delil bulunmadıkça umûm ve icmâ hükmünün devamlılığını (*istishâb*) kastetmektedir.⁴² O, "delilin bulunmadığı halde herhangi bir hükümden söz edilememesi" anlamındaki nefy-i aslî⁴³ tabiriyle de ifade ettiği istishâbü'l-hâli bir başka yerde şöyle tarif eder: Bir şeyin geçmişte veya şu anda sabit olduğu hususundaki kesin bilginin (*i'tikâd*), onun şu anda veya daha sonraki bir vakitte de sabit olduğu kanaatini (*zan*) gerekli kılmasıdır.⁴⁴ Şu halde istishâbü'l-hâl, aklî veya şer'î bir delile dayalı olarak sabit olan bir durum veya hükmün zail olmayıp devam ettiği veya varlığını koruduğu yönündeki zannî bilgidir.

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), klasik tarzda bir fıkıh usûlü metni özelliği göstermeyen *İ'lâmü'l-muvakkî'in* isimli eserinde, istishâbü'l-hâli "geçmişte varlığı sabit olan bir hükmün sübût, yokluğu sabit olan bir hükmün ise adem hali üzere devam ettiğine hükmetmek" diye tarif eder.⁴⁵ Yani istishâbü'l-hâl, isbatî veya nefyî nitelikte olup bir meselede bir yükümlülük getiren ya da yükümlülük olmadığını bildiren bir hükmün, bu yükümlü olma veya olmama halini değiştiren bir delil bulunmadıkça devamlılığını koruduğuna (*bekâ*) hükmetmektir.⁴⁶ İbn Kayyim'in tarifindeki "devam ettiğine hükmetmek (*istidâme*)" ibaresi, kendisinden önceki Hanbelî usûlcülerin tariflerinde açıkça zikredilmeyen "devamlılık" hükmünü vurgulamasıyla dikkat çekmektedir. Ayrıca İbn Kayyim, seleflerinin *nefy* ağırlıklı tariflerinden farklı olarak istishâbü'l-hâlin ispat yönünü onun tarifine dâhil eder. İbn Kayyim'in açıklamalarında göze çarpan diğer bir husus, istishâbü'l-hâli "olanın olduğu hal üzere kalması" ilkesine eşitlemiş olmasıdır.⁴⁷

³⁹ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/321.

⁴⁰ "التمسك بدليل عقلي أو شرعي" İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 2/508.

⁴¹ "التمسك بدليل عقلي أو شرعي لم يظهر عنه ناقل" Ebü'r-Rebî Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî, *el-Bülbül fî usûli'l-fikh*, thk. Saîd Muhammed el-Lahhâm (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1420/1999), 85.

⁴² Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/148; Hindâvî, *el-İctihâdü'l-istishâbi*, 34.

⁴³ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/147.

⁴⁴ "إعتقاد كون الشيء في الماضي أو الحاضر يوجب ظن ثبوته في الحال أو الاستقبال" Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/148.

⁴⁵ "استدامة إثبات ما كان ثابتاً أو نفي ما كان منفيًا" Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir (İbn Kayyim), *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Mısır: Matbaatü's-Se'âde, 1374/1955), 1/339.

⁴⁶ Muhammed Ebû Zehre, *İbn Hanbel: Hayâtühü ve asruh, ârâühü ve fikruh* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 335.

⁴⁷ Hindâvî, *el-İctihâdü'l-istishâbi*, 34.

Müteahhirîn devri Hanbelî fakihlerinden Alâüddin el-Merdâvî, *Tahrîrû'l-menkûl* isimli eserini şerhettiği *et-Tahbîr*'de istishâbü'l-hâli Tûfî'nin ifadeleriyle tarif eder.⁴⁸ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî (ö. 972/1564), bu tarifi şöyle izah eder:

İstishâbü'l-hâlin hakikati, akli bir delile tutunmaktır. Bu, bazen akıl delilinin hükmüyle olur. Berâet-i asliyye halinin istishâbı gibi. Şöyle ki; akıl, zimmetin berî olduğunun ve [vacip kılan bir delil bulunmadıkça] hükmün mükellefe yönelmediğinin delilidir. Kimi zaman ise istishâb, şer'î delilin hükmüyle olur. Umûm hükmünün ve icmâm istishâbı gibi. İstishâb edilen delilin hükmünden [çevirip başka bir hükme] nakleden -zimmetin meşgul olduğuna veya umûmun tahsis edildiğine delâlet eden beyyine gibi- bir delil ortaya çıkmadıkça onunla hükmetmek gerekir. Bu, şu anlama gelmektedir: Var olan ve değişme ihtimali bulunan bir hüküm hakkında aslolan devamlılıktır (*bekâ*) ve onu değiştirecek olan şeyin yokluğudur (*nefy*).⁴⁹

İbn Bedrân, İbn Kudâme'nin *Ravzatü'n-nâzır*'ını şerhettiği eserinde istishâbü'l-hâli şöyle tarif eder: "Bir şeyin, varlığının geçmişte sabit oluşuna dayanarak [şu anda da] devam ettiği hususundaki zandır."⁵⁰ Tarifte zan kelimesi dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere istishâbü'l-hâl, geçmişte sabit olan bir şeyin, değiştiğini veya ortadan kalktığını gösteren bir delil bulunmadıkça şimdi ve gelecekte de devam ettiğine hükmetmektir. Fakat bu hükmü değiştiren veya izale eden delilin yokluğu bilgisi yakînî değil, zannî olduğundan bu bilgiye dayandırılan "devamlılık" hükmü de zannîdir. İbn Bedrân, Tûfî ile birlikte, istishâbü'l-hâlin tarifinde bu zannîliğe yer vermesi bakımından diğer Hanbelî usûlcülerden ayrılmaktadır.

Hanbelî usûlcülerin açıklamalarından, istishâbü'l-hâlin tarifinde şu hususlara yer verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır: **i.** Akli veya şer'î bir delil ile sabit olmuş bir hüküm. **ii.** Bu hükmün değiştiğini veya ortadan kalktığını gösteren herhangi bir delilin bulunmadığının zannî olarak bilinmesi. **iii.** Böyle bir delilin bulunmadığı bilindiği müddetçe, bahse konu hükmün ikinci bir vakitte, yani şu anda ve gelecekte de var ve geçerli olduğunun kabul edilmesi.

Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda istishâbü'l-hâl şöyle tarif ve izah edilebilir: İstishâbü'l-hâl, bir şeyi ispat veya nefyetmek, varlık veya yokluk durumunu bildirmek üzere, akli veya şer'î bir delille sabit olmuş bir hükmün, aksini gösteren bir delil bulunmadıkça, şu anda ve gelecekte de devam ettiğine zannî olarak hükmetmektir. Diğer bir anlatımla, varlığı ya da yokluğu kesin bir şekilde bilinen bir durumun zevaline veya değiştiğine dair bir delil bulunmadıkça o hale göre hükmedilmesi asıldır; bir şüphe veya tereddüt sebebiyle onun zevaline veya değiştiğine hükmedilemez. Şu halde, sübûtu bilinen bir durum veya hükmün zevali veya değiştiği hususunda bir şüphe varsa aslolan bekâsı, sübûtunda bir şüphe var ise aslolan sabit olmamasıdır.⁵¹

3. İstishâbü'l-hâl'in Türleri

⁴⁸ Merdâvî, *et-Tahbîr*, 3/3753.

⁴⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Fütûhî (İbnü'n-Neccâr), *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr el-müsemmâ bi Muhtasari't-Tahrîr ev el-Muhteberu'l-mübtaker şerhu'l-Muhtasar fî usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Zuhaylî - Nezîr Hammâd (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1413/1993), 4/404.

⁵⁰ "ظن دوام الشيء بناء على ثبوت وجوده قبل ذلك" Abdülkâdir b. Ahmed ed-Dûmî (İbn Bedrân), *Nüzhetü'l-hâtiri'l-âtur şerhu kitâbi Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır* (Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 1412/1991), 1/320.

⁵¹ Ayrıca bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min ilmi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 237.

İstishâb, fıkıh usûlü eserlerinde “İstishâbü’l-hâl” veya “Delîlü’l-akli ve’l-istishâb” başlıkları altında incelenmiştir. Bazı fıkıh bilginleri, fikhî bir meselenin hükmü hakkında herhangi bir şer’î delil tespit edemediklerinde berâet-i zimmet, aslî ibâha gibi istishâbın türlerini oluşturan aklî ilkelere müracaat etmişlerdir. Bu tür bir istidlâlin meşruiyeti, yani istishâbın muteber bir delil olup olmadığı usûl bilginleri arasında tartışmalıdır. Bu mesele, istishâbın türlerini teşkil eden mezkûr aklî ilkeler bağlamında incelenmiştir.⁵² İstishâbü’l-hâlin muteber bir delil olduğunu mutlak olarak kabul ve reddedenlerin yanında bazı türlerini ihticâca elverişli gören usûlcüler de vardır.⁵³ Her bir görüş sahibi, istishâbın türlerini dikkate alarak delillerini ortaya koymuş, berâet-i zimmet ve aslî ibâhaya delâlet eden veya buna muhalif olarak yorumlanan âyet ve hadisler yanında birtakım aklî ilkelerle istidlâl etmiştir.⁵⁴ İstishâbın mahiyetini ortaya koyabilmek, onu tasvir edebilmek ve delil değerini belirlemek için türlerini incelemek uygun olacaktır. Hanbelî fıkıh usûlü eserlerinde incelenen istishâbü’l-hâl türleri ve bunların her birinin delil değeri, takip eden başlıkların içeriğini oluşturacaktır.

Erken dönem usûl literatüründe istishâbü’l-hâl terimiyle berâet-i asliyye ve ibâha-yi asliyye kastedilmiş, ayrıca icmâ istishâbından söz edilmiştir. Bununla birlikte, zamanla hem istishâbü’l-hâlin kullanım alanının genişlemesi hem de onun hücciyetine yöneltelen eleştirilere cevap verme yönündeki gayretlerle birlikte yeni istishâb türleri tespit edilmiş, kimi usûl eserlerinde istishâbın üç, dört, beş ve hatta altı türünden bahsedilmiştir.⁵⁵ Hanbelî usûl düşüncesinde de benzer bir gelişme söz konusudur. Eser sahibi ilk Hanbelî usûl âlimlerinden Ebû Ya’lâ *el-Udde*’de yalnızca iki istishâb türünden, berâet-i zimmet ve icmâ hükmünün istishâbından söz eder.⁵⁶ Kelvezânî de, tıpkı hocası gibi, zikredilen bu iki istishâb türünü inceler.⁵⁷ Ebû Ya’lâ’nın diğer bir öğrencisi, İbn Akîl *el-Vâzih fi usûli’l-fikh* adlı eserinde, terim olarak berâet-i zimmet ve icmâ istishâbının⁵⁸ yanında muasır Hanbelî usûlcülerden farklı olarak “ilk şeriatların ahkâmının istishâbı”ndan da (*istishâbün li hükmi’s-şerâi’i’l-*

⁵² Hindâvî, *el-İctihâdü’l-istishâbî*, 18, 53; Nurhayat Haral Yalçı, *İlk Beş Asır Usulü’l-fikh Literatüründe İstishab Delili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 24.

⁵³ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhîr fi usûli’l-fikh*, nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî - Ömer Süleyman el-Eşkar (Küveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şuûni’l-İslâmiyye, 1413/1992), 6/17-26. İstishâbü’l-hâli meşrû bir delil saymayan Hanefî usûl geleneğinde, onun kimi türlerinin hücciyeti hakkında farklı değerlendirmeler dikkati çeker. Söz gelimi Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1038), “bir delilin bulunmamasını hüccet kabul etmek” diye tarif ettiği istishâbü’l-hâli yanılıcı deliller arasında zikreder, bununla birlikte dört istishâb türünden ikisini zarûreten ve de fakihin sabit hükmü değiştiren delili araştırmasına rağmen tespit edememiş olmasını kendisi açısından bir mazeret ve yalnızca onun hakkında muteber kabul ederek geçerli sayar. Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmü’l-edille fi usûli’l-fikh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2001), 388, 400-401. Diğer bir Hanefî âlim Şemsüleimme es-Serahsî de (ö. 483/1090) kural olarak istishâbü’l-hâli hüccet saymaz, ancak bazı türlerini ihticâca elverişli görür. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, thk. Ebû’l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife 1393/1973), 2/224-225.

⁵⁴ Hindâvî, *el-İctihâdü’l-istishâbî*, 53-64. İstishâbın hücciyeti meselesinde müspet veya menfî kanaate sahip usûlcülerin getirdikleri aklî deliller için bk. Düreynî, *Bühûs Mukârane*, 1/395-403.

⁵⁵ Ali Bardakoğlu, “İstishâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/377; Hindâvî, *el-İctihâdü’l-istishâbî*, 37-50.

⁵⁶ Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, 4/1262, 1265. İbn Teymiyye’nin (ö. 728/1328) bildirdiğine göre, Ebû Ya’lâ şer’in vürûdundan önce eşyanın hangi hükmü alacağı meselesini incelerken *istishâbü’l-hâli’l-akli* nitelemesiyle ibâha-yi asliyye istishâbının hücciyeti hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunmuştur. Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 485.

⁵⁷ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/251, 254.

⁵⁸ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/68, 310-316.

evvel) söz etmiştir.⁵⁹ İbn Kudâme ile İbn Kayyim ise berâet-i zimmet / berâet-i asliyye ve icmâ istishâbından başka üçüncü bir tür olarak şer'î hüküm / vasıf istishâbından (*istishâbü delîli's-şer'*, *istishâbü'l-vasf*) söz etmişlerdir.⁶⁰

3.1. Berâet-i Zimmet İstishâbı

Zimmet, kişiyi hak ve borçlara ehil kılan şer'î vasıftır.⁶¹ Kişinin zimmetinin yükümlülük itibariyle sorumsuz ve borçsuz olması, İslâm hukuk ilminin temel bir ilkesidir (*asl*). Buna göre zimmet, vacip kılan şer'î bir delil bulunmadıkça vacip nitelikli hükümlerden berîdir.⁶² Berâet-i zimmet ilkesi, zimmetin hem hitabın söz konusu olmadığı şer'in vürûdünden önceki halde hem de şer'î bildirim sonrasında bu bildirim kapsamı dışında kalan fiillerle ilgili olarak vacip veya haram türünden yükümlülüklerinin olmamasını ifade eder.⁶³ İstishâbın “mevcut durumun (*hâl*) devamı” şeklindeki anlamı hatırlandığında, “şer'î bir delil olmadıkça” kaydıyla zimmetin sorumluluk ve borçtan berî olması ilkesinin *istishâbı*, yani devamlılığı vurgulanmaktadır. Bir sorumluluk veya borç yükleyen bir sebep, yani şer'î bir delil olmadıkça zimmetin her türlü yükümlülükten berî olması ve bunun devamlılığı şeklinde tasvir edebileceğimiz berâet-i zimmet istishâbı Hanbelî usûl bilginlerince tartışmasız delil kabul edilmektedir.⁶⁴

Hanbelî usûlcüler, istishâbın bu türünü ifade ederken ekseriyetle *berâet-i zimmet istishâbı* kavramını tercih etmişlerdir.⁶⁵ Kelvezânî, berâet-i zimmetin aklî ve aslî bir ilke oluşunu vurgulayarak “asıl hükmünün istishâbı (*istishâbü hükmi'l-asl*)” ifadesini tercih eder.⁶⁶ İbn Kudâme ve İbn Kayyim ise *berâet-i asliyye istishâbı* terimini kullanmışlardır.⁶⁷

İbn Kayyim, fıkıh ve usûl âlimlerinin çoğunluğunun, berâet-i asliyye istishâbının hem sübût bulmuş hakların korunmasında (*def*) hem de olanı olduğu hal üzere bırakmada (*ibkâ*) delil saydığını, bazılarının ise bu ikisi arasında bir ayırım yaparak onun yalnızca *def*de delil olup *ibkâ*da delil olamayacağı görüşünde olduklarını bildirir. O, bu hususu şöyle tasvir eder: Berâet-i asliyye istishâbı, mevcut durumun değiştiği iddiasını reddeden bir delildir, ancak onu bulunduğu hal üzere bırakan ve o hal üzere devam ettiğine hükmeden bir delil değildir. Çünkü bir şeyin olduğu hal üzere devam ettiğine hükmedilmesi (*bekâ*), o hali değiştiren bir delilin olmamasına değil, hükmü getiren delile (*mûcibü'l-hükm*) bağlıdır. Mevcut hali nefy ve ispat eden bir delil bulunmadığında ise hüküm ne nefy

⁵⁹ İbn Akîl burada, “şer'u men kablenâ” ve onun Allah tarafından İslâm ümmetine 1) emredilen, 2) yasaklanan (nesh edilen), 3) emir ve yasaklama yönünde bir bilgi verilmeyen üç kısımdan söz eder. Ona göre neshin varid olması, artık *asla*, yani geçmiş şeriatlara veya onların bazı hükümlerine tutunmayı geçersiz kılmıştır. İbn Akîl, “ilk şeriatların ahkâmının istishâbı”yla, bu şeriatlarda öldürme ve yaralamalar için belirlenmiş kısas hükümleri gibi Hz. Peygamber'e de emredilen ve O'nun ümmeti hakkında da geçerliliğini koruyan hükümleri kastetmektedir. İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/319-320.

⁶⁰ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/504-510; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, 1/339-344.

⁶¹ Muhammed el-Hudârî Bek, *Usûlü'l-fikh* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1389/1969), 91; Hallâf, *Usûlü'l-fikh*, 136; Zekiyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 296.

⁶² Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 488.

⁶³ Yalçı, *İlk Beş Asır Usulü'l-fikh Literatüründe İstishab Delili*, 17.

⁶⁴ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1262; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/251-252; Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 488.

⁶⁵ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1262; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/251; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/68, 326; Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 488.

⁶⁶ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/251.

⁶⁷ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/505; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, 1/339.

ne de ispat edilir. Bu durumda yalnızca şu yapılabilir: Halin değiştiği fikrini içermesi sebebiyle, hükmü ispat edip var olduğunu söyleyenin iddiası istishâb ile reddedilir.⁶⁸

Burada soyut olarak ifade edilen bu hususlar, usûl literatüründeki meşhur mefkûd örneği ile somutlaştırılabilir.⁶⁹ Mefkûd, kaybolmuş ve hayatta olup olmadığı hakkında bir bilgi bulunmayan kimse demektir.⁷⁰ İstishâbın özündeki düşünce, mefkûdun malını paylaşmak isteyen mirasçılarının onun öldüğü iddiasını geçersiz sayar. Bu meselede istishâb, mirasçılarının mefkûdun öldüğü yönündeki iddialarını reddetmede bir delil işlevi görür. Çünkü onlar bir delil getirmeksizin, sabit olan halin değiştiğini, mefkûdun ber-hayat olma vasfının ortadan kalktığını iddia etmektedirler. Oysaki “Bir şeyin olduğu hal üzere kalması asıldır.”⁷¹ Şu da var ki mefkûdun öldüğü iddiasının reddi, onun hayatta olduğu anlamına gelmemekte, yeni birtakım haklar kazanabilmesini, söz gelimi mirasçı olabilmesini gerektirmemektedir. Bu itibarla, mefkûdun öldüğü iddiasının reddinde delil olan istishâb, hayatta olduğu kabul edilerek ona birtakım haklar kazandırma hususunda delil olmamaktadır.⁷²

İbn Teymiyye’ye göre, berâet-i zimmet istishâbının sahih bir delil oluşunun iki temel dayanağı vardır: 1) Bir meselede, hükme delâlet eden bir delilin olmaması (delilin yokluğu), Allah’ın o şeyi vacip kılmağının delilidir. Çünkü delil olmaksızın bir şeyi vacip kılmak muhaldir. 2) İslâm âlimleri, vacip kılıcı şer’î bir delil bulunmadıkça, zimmetin vacip nitelikli yükümlülüklerden berî olmasını gerektiren akıl hükmü üzere kalmanın temel bir ilke olduğunda ittifak etmişlerdir.⁷³

İslâm hukuk ilmine göre hükümlerin kaynağı Allah’tır. Bu nedenle, mükellef ancak Allah bir şeyi emretmişse onu yapmakla yükümlü olur. Allah’ın, emrettiğine dair bir delil olmaksızın bir şeyi emretmesi caiz değildir. Bu itibarla, bir şeyin vacip olduğunu gösteren bir delilin bulunmaması Allah’ın o şeyi emretmediğinin delilidir.⁷⁴ Hakkında herhangi bir delil ve hüküm bulunmayan veya delilin getirdiği hükmün kapsamı dışında kalan durumlarda mükellefin yükümlülüğünden söz edilemez. *Nefy-i aslî* olarak isimlendirilen bu prensip, delilin ve hükmün yokluğu, buna bağlı olarak da bir yükümlülüğün var olmaması demektir. Bir meselede mükellefiyetin olmadığına dair delil aramak yersizdir. Çünkü aslî nefiy ilkesi, esasen mükellefiyet getiren delilin yokluğunu veya delilin düzenleme sahasının dışında kalan durumları ifade etmektedir. Şu örnek aslî nefiy ilkesinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır:

⁶⁸ İbn Kayyim, *İlâmü’l-muvakkî’in*, 1/339.

⁶⁹ Mefkûd meselesi, fıkıh usûlü eserlerinde genellikle şer’î hüküm / vasıf istishâbının bir örneği olarak incelenir. Hanbelî usûl âlimleri arasında yalnızca İbn Akîl mefkûd örneğine yer verir. İbn Akîl mefkûd meselesini şer’î hüküm / vasıf istishâbının bir örneği olarak değil, “Asl hükmü üzere kalmaktır” diye tarif ettiği istishâbın fikrî esaslarından birini teşkil eden “olanın olduğu hal üzere kalması” ilkesi çerçevesinde inceler. İbn Akîl’e göre, mefkûdun hayatta / sağ olması temel kuraldır. Bundan dolayı vakti gelince fitr sadakası gibi yükümlülükler onun zimmetinde sabit olur. Yine bu kural gereğince, öldüğü farz edilerek malı taksim edilemez, eşi de başkasıyla evlenemez. İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/312.

⁷⁰ Beşir Gözübenli, “Mefkûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/353.

⁷¹ Mecelle’nin küllî kaideleri içeren mukaddimesinde (5. md.) bu şekilde ifadelendirilen bahse konu ilkeye, Hanbelî müellifler de fikhî kaideleri inceledikleri kavaide dair eserlerinde muhtelif meseleler bağlamında işaret ederler. Bk. Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed (İbn Receb), *el-Kavâid* (y.y.: Dâru’l-fikr, ts.), 335-339.

⁷² Esasen bütün fıkıh mezhepleri, mefkûdun bu vasfı taşıdığı sürece müktesep haklarının korunması ve yeni haklar kazanmaması hususunda yakın görüşlere sahiptir. Gözübenli, “Mefkûd”, 28/353-356.

⁷³ Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 488.

⁷⁴ Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, 4/1264; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/253.

Din, beş vakit namazın farz olduğunu bildirmiş, farz olan namaz beş vakit olarak sabit olmuştur. Dolayısıyla artık altıncı bir namazın farzıyetinden bahsedilemez. Bu, din altıncı bir vaktin farz olmadığını bildirdiği için değil, namaz hakkındaki bildirim yalnızca beş vakit namazı emrettiği içindir. İşte hakkında bir delil olmaması ve delilin kapsamı dışında kalması sebebiyle hiçbir şekilde herhangi bir yükümlülükten bahsedilemeyen altıncı bir namazın farzıyeti meselesinde *nefy-i aslî* prensibi geçerli olmaktadır.⁷⁵ Esas itibarıyla bir yükümlülükten bahsedilemeyeceğini anlatan nefy-i aslî prensibi ile iç içe olduğundan istishâbü'l-hâlin bu türü *istishâbü'l-ademi'l-aslî* olarak da isimlendirilmiştir⁷⁶ ve mutlak olarak istishâb denildiğinde bu kastedilmiştir.⁷⁷

Mutlak anlamda yegâne hüküm kaynağı Allah olduğuna ve dinin emretmediği bir konuda yükümsüzlük temel ilke kabul edildiğine göre, zimmetin sorumluluğu açısından bir mesele incelenirken öncelikle bu meselede yükümlülük getiren şer'î bir delilin, dinî bir bildirim ve düzenlemenin olup olmadığı araştırılmalıdır. Müctehid, araştırması neticesinde vacip kılan bir delilin olmadığı kanaatine varırsa, söz konusu meselede zimmetin herhangi bir yükümlülüğünün olmadığını belirlemiş olur. Bunun Hanbelî usûl literatüründeki klasik örneği vitir namazının vücûbiyeti meselesidir. Hanbelî bir fakih, kendisine vitir namazının hükmü sorulduğunda onun vacip olmadığını söyler. Çünkü ona göre, bu mesele hakkında vücûb ifade eden şer'î bir delil yoktur, bu sebeple de mükellefin zimmeti bundan berîdir.⁷⁸ Hanbelî fakihler, Ramazan'da oruçlu iken yiyip içen kimseye kefâretin gerekmemesi⁷⁹; Şevval orucunun farz⁸⁰, kurbanın vacip olmaması; atlarda, zînet eşyası ve sebzelerde zekâtın vacip olmaması hükümlerinde de şer'î bir delilin bulunmaması sebebiyle berâet-i zimmet istishâbının geçerli olduğu görüşündedirler.⁸¹

İbn Hanbel'in muhtelif fikhî meseleler hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri, onun "Bir şeyi gerekli kılan şer'î bir delil yoksa mükellef yükümlü olmaz" şeklindeki bir akıl yürütmeyi, yani berâet-i zimmet istishâbını kabul ettiğini göstermektedir. O, söz gelimi ganimetlerden beytü'l-mâl için yapılan beşte bir kesintinin *selebe*⁸² uygulanamayacağını, çünkü Hz. Peygamber'in selebden beşte bir aldığı şeklinde bir bilginin kendilerine ulaşmadığını söylerken, bu meselede şer'î bir delilin olmamasını selebden beşte bir alınmaması, yani selebi elde eden savaşçının bunun beşte birini vermekle yükümlü olmaması ve onda başkasının hakkının bulunmaması hükümlerinde (*nefyü'l-istihkâk*), hükmü "asl" üzere bırakan bir delil kabul etmiştir.⁸³

⁷⁵ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 2/505.

⁷⁶ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 238.

⁷⁷ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 2/505 (tahkik edenin açıklaması); Hindâvî, *el-İctihâdü'l-istishâbî*, 41.

⁷⁸ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1263; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/251-252; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/337; Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 488.

⁷⁹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/252.

⁸⁰ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 2/506.

⁸¹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1263.

⁸² Seleb, savaş meydanında, yüz yüze çarpışma esnasında müslüman bir asker tarafından öldürülmek veya ağır yaralanmak suretiyle etkisiz hale getirilen gayr-i müslim düşman askerinin savaşırken yararlandığı binek, zırh, miğfer, silah vb. şeylere verilen isimdir. Hz. Peygamber, bazı harplerde, sahâbeyi teşvik etmek için onlara göğüs göğüse çarpışıp öldürdükleri düşman askerinin selebinin onu öldürenin olacağını söylemiştir. Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (İbn Kudâme), *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hülv (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 1417/1997), 13/56-57, 63-75.

⁸³ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1263.

Bir meselede vacip kılan muteber bir delilin bulunmadığı gerekçesiyle mükellefin zimmetinin berî olduğuna hükmedilmesi, bu hükmün “delilin yokluğu (*ademü'd-delîl*)” bilgisine dayandığı ileri sürülerek eleştirilmiştir.⁸⁴ Bu eleştiri sahiplerine göre, fakih delil araştırmasında hata etmiş olabileceği gibi delil, mesela ilgili bir rivayet kendisine gizli kalmış veya ulaşmamış da olabilir. Fakihin delili bulamamış olması, gerçekten bir delilin olmadığını göstermez. Delili araştırırken hata etmek veya ona ulaşmamak muhtemel iken, vacip kılan bir delilin varlığını bilmemek fikhî hükmün dayanağı kabul edilemez.⁸⁵ Çünkü bir şeyin varlığını bilmemek, bilgisizlik (*cehl*) demektir ve delil olmaz. Böylesi bir istidlâl muteber kabul edilirse, dinî hükümlerin kaynaklarını ve onlardan hüküm istinbât etmeyi bilmeyen kimse de (*âmmî*) kendisine bir delil ulaşmadığını söyleyerek delilin yokluğunu iddia edebilir.⁸⁶

Hanbelî usûl âlimleri, bu itiraz ve eleştirilere şöyle cevap verirler: Fikhî bir meselenin hükmünü tespit etmek isteyen fakihin sorumluluğu, bütün gayretini sarf ederek delili araştırmaktır. O, dikkatli ve kuşatıcı bir araştırmadan sonra delilin olmadığı kanaatine varmışsa, mükellefin zimmetinde herhangi bir yükümlülüğün sabit olmadığına hükmedebilir.⁸⁷ Diğer taraftan, delilin yokluğu kanaati “delilin varlığını bilmemeye (*cehl*)” değil, delilin olmadığı yönündeki -kat'î veya zannî- bilgiye dayanmaktadır.⁸⁸ Amelî konularda zannî bilgi geçerli olduğundan, fakihin ictihadı neticesinde ulaştığı “delilin yokluğu” şeklindeki zannî kanaatin delil olamayacağı itirazı dikkate alınmaz.⁸⁹

İctihad ehliyeti için kaynak ve usûl bilgisi ile fikhî melekenin gerekli olduğu hatırlandığında fikhî bir meselenin hükmünü şer'î deliller çerçevesinde araştıran müctehidin âmmî ile bir tutulması da doğru değildir. Bu, gören ile görmeyeni bir tutma derecesinde yanlıştır. Gören bir insan, aradığı bir şeyin evinde bulunmadığı hususunda kesin bir kanaate varabilir. Evi tanımayan, nerede ne olduğunu bilmeyen bir âmâ ise, o şeyin evde bulunmadığını kesin bir şekilde söyleyemez. İşte müctehid de Kitâb ile birlikte artık tedvin ve tasnif edilmiş rivayetler dolayısıyla belirli hale gelmiş dinin kaynaklarını (*medârikü's-şer'*) incelediğinde fikhî bir mesele hakkında muteber bir delilin bulunmadığı kanaatine varabilir. Bu durumda, onun zimmetin sorumluluktan berî olduğuna delâlet eden akıl deliline müracaat etmesi caiz olur.⁹⁰

Hanbelî usûl literatüründe berâet-i zimmet istishâbı çerçevesinde incelenen diğer bir konu da “söylenmiş olanın en azına göre hükmetmek”tir (*el-kavl / el-hükm / el-ahz bi ekalli mâ kîl*). Bu, fikhî bir meselenin hükmü hakkında dile getirilen farklı oran veya miktarların en azı ile hükmetmek anlamındadır. Hanbelî usûl bilginleri, söylenmiş olanın en azına göre hükmetmenin sahih bir istidlâl olduğunu kabul ederler.⁹¹ Aşağıdaki örnek, bu istidlâli anlaşılır kılacaktır:

⁸⁴ “Delilin yokluğu” bilgisine hüküm bina etmek, istishâbı kabul ve reddedenlerin temel hareket noktasını teşkil etmiştir. Yalçı, *İlk Beş Asır Usulü'l-fikh Literatüründe İstishab Delili*, 25.

⁸⁵ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1264; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/253; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/153.

⁸⁶ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/506.

⁸⁷ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1264; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/253.

⁸⁸ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/337-338; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/506.

⁸⁹ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/506.

⁹⁰ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/507; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/153-154.

⁹¹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1268; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/267; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/317, 337; Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 490-491.

Fukaha, gayr-i müslimlerin diyeti hakkında müslümanın diyetinin üçte biri, yarısı ve ona eşit olduğu şeklinde birbirinden farklı oranlara hükmetmişlerdir. “Üçte bir”, bu görüşlerin en azı ve ortak kesiti olup fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri orandır. Onlar, bu oranın diyet olarak gerekli olduğunda görüş birliği içerisindeyler. Üçte birin üzerindeki oranlarda ise böyle bir ittifak söz konusu değildir. Üçte birden fazlasının gerekli olması için şer’î delile ihtiyaç vardır. Bunu gösteren bir delil bulunmamaktadır. Şu halde bu meselede diyet olarak dile getirilen oranlardan en azına hükmedilmeli, suçlunun zimmeti diyetin üçte birden fazlasını ödemekle yükümlü tutulmamalıdır.⁹²

Örnekten de anlaşıldığı üzere, Hanbelî fakihler bir meselede dile getirilen farklı oran veya miktarların en azı üzerinde, bunu aşan oran veya miktarların ortak kesitini oluşturduğu için bir tür görüş birliği olduğunu varsaymakta, asgari müşteregi teşkil eden oran veya miktardan fazla yükümlülüklerin delile dayanmadığını belirtmektedirler. Temel ilke (*asl*) bir delil bulunmadığı sürece kişinin zimmetinin yükümlülükten veya sabit olandan fazla bir yükümlülükten berî olmasıdır. Yükümsüzlük hükmünün değiştiğine veya ilave bir yükümlülüğe ancak delil ile hükmedilebilir. Böyle bir delil tespit edilemezse mükellefin zimmeti yükümlülükten berî olmaya devam edecektir.⁹³

3.2. İbâha-yi Asliyye İstishâbı

“Aksini gösteren bir delil bulunmadıkça bir şeyden yararlanma veya bir davranışta bulunmanın mubah olduğuna hükmedilmesi” demektir.⁹⁴ İstishâbın bu türü kimi müelliflerce *istishâbü hükmi’l-asl*⁹⁵ ve *istishâbü’l-hükmi’l-aklî*⁹⁶ diye de isimlendirilmiştir. İlk isimlendirmedeki *asl* kelimesiyle “eşyadan yararlanmada temel hükmün ibâha / mubahlık olması” ilkesi kastedilir. Bu ilkeye göre, şer’î bildirim öncesinde eşyadan yararlanmada esas hüküm mubahlık olduğu gibi, şer’î bildirim sonrasında da haram veya helâl olduğu açıklanmamış şeyler ve davranışlar mubah hükmünü alacaktır.⁹⁷ İslâm âlimleri, şer’î bir bildirime konu olmamakla birlikte insana yararlı olan şeylerde ve fiillerde temel hükmün mubahlık ve izin olduğunu ekseriyetle kabul ederler.⁹⁸ Aslî ibâha olarak isimlendirilen bu ilkenin meşrûiyet delilleri, her şeyin insan için yaratıldığını ve onun istifadesine sunulduğunu⁹⁹, ismen zikredilerek haram kılınmış olanlar haricinde yiyeceklerde haramdan söz edilemeyeceğini¹⁰⁰ bildiren âyetlerdir.¹⁰¹

İbâha-yi asliyye istishâbı, Hanbelî usûl literatüründe bir kavram olarak yer almamış, ancak şer’în vürûdundan önce eşyanın hangi hükmü alacağı ile ilgili bölüm veya değerlendirmelerde ya da aksi bir delil bulunmadıkça bir hükmün “ikinci hal”de de geçerli olup olmayacağı bağlamında incelenmiştir. Şer’în vürûdundan önce eşyanın hangi hükmü alacağı, diğer bir deyişle eşyanın aslî

⁹² Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, 4/1269; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/268.

⁹³ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/317.

⁹⁴ Hindâvî, *el-İctihâdü’l-istishâbî*, 41; Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 218; Bardakoğlu, “İstishâb”, 23/378.

⁹⁵ Hindâvî, *el-İctihâdü’l-istishâbî*, 41. Kelvezânî ise, *istishâbu hükmi’l-ash* berâet-i zimmet istishâbını ifade etmek için kullanmıştır. Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/251.

⁹⁶ Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, 238.

⁹⁷ Yalçı, *İlk Beş Asır Usulü’l-fikh Literatüründe İstishâb Delili*, 17.

⁹⁸ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 218.

⁹⁹ Bakara 2/29; Câsiye 45/13.

¹⁰⁰ En’âm 6/145.

¹⁰¹ Hindâvî, *el-İctihâdü’l-istishâbî*, 42; Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 218.

hükmü meselesi, bilhassa aklın şer'î hükümlerin tespitindeki rolü ile yakından irtibatlıdır. “Eşyanın aslî hükmü” ifadesiyle, bir tasavvur olarak şer'in vürûdundan önceki halde eşyadan veya şer'in vürûdu sonrasında dinin temel kaynaklarında hükmü hakkında herhangi bir bildirim tespit edilemeyen şeyden yararlanmanın akıl nazarındaki hükmü kastedilmektedir. Bu meselenin “şer'in vürûdundan önceki” yönü hakkında serdedilen görüş ve değerlendirmeler, şer'î delil ve bilgilerle değil aklî istidlâllerle temellendirilir. Zira bu durumda, bir kaynak olarak atıfta bulunulabilecek bir din henüz mevcut değildir. İslâm âlimleri, eşyanın aslî hükmünün bilinemeyeceği (vakf / tevakkuf), mubah ve haram olduğu şeklinde üç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir. Söz konusu görüşler Hanbelî usûl bilginleri arasında da taraftar bulmuştur.

Ebû Ya'lâ'ya göre şer'in vürûdundan önce eşyadan yararlanmanın hükmü *hazır*dir.¹⁰² Eşyanın aslîdeki hükmü budur. “Aslî hazır” görüşünü benimseyen Ebû Ya'lâ'nın verdiği örneklerden, onun “şer'in vürûdundan önce” ifadesiyle, bir meselenin hükmü hakkında şer'î bir bildirim bulunmamasını kastettiği anlaşılmaktadır. O, berâet-i zimmet istishâbını incelerken değindiği seleb örneğine aslî hazır bağlamında bir kez daha yer verir. Selebden beşte bir alınıp alınmaması meselesindeki değerlendirmelerinden İbn Hanbel'in de hazır görüşünde olduğu neticesine varır. İbn Hanbel, Hz. Peygamber'den onun selebden beşte bir aldığı yönünde herhangi bir bilgi gelmediğine dikkat çekerek bu payın alınamayacağını ifade etmiş, onu mubah görmemiştir. O, buluntu paralar (dinar ve dirhem) meselesinde de benzer bir değerlendirmede bulunmuştur. Ona göre, buluntu eşyalarla ilgili hüküm, paralar (dinar ve dirhem) hakkındadır, buluntu zînet eşyası hakkında ise Hz. Peygamber'den bir hüküm gelmemiştir. Delil bulunmadığı için buluntu zînet eşyasının temellükü caiz değildir, onun hakkında *asl*, yani *hazır* hükmü geçerlidir.¹⁰³

Ebû Ya'lâ, *el-Udde*'de istishâbın türleri olarak berâet-i zimmet ve icmâ istishâbını incelemiştir.¹⁰⁴ İbn Teymiyye, onun eşyanın aslî hükmünü değerlendirdiği bir başka istishâb türünden, “istishâbü'l-hâli'l-aklî”den de olumlu ifadelerle söz ettiğini bildirir. İstishâbü'l-hâli'l-aklî, aklın şer'in vürûdundan önce eşyanın hükmüne dair hazır veya ibâha şeklindeki değerlendirmesinin, -aksini gösteren şer'î bir delil gelmedikçe- aslî bir hüküm (*asl*) olarak devam ettiğini kabul etmektir.¹⁰⁵ Yukarıda tespit edildiği üzere, Ebû Ya'lâ eşyanın aslî bir hükmü olduğunu kabul etmekte, fakat bu hükmün ibâha değil hazır olduğunu benimsemektedir. Bu durumda İbn Teymiyye'nin Ebû Ya'lâ'ya nisbet ettiği “istishâbü'l-hâli'l-aklî”, onun usûl düşüncesinde “aslî hazır”ı ifade ediyor olmalıdır.

Erken dönem Hanbelî usûl bilgini Ebû'l-Hasan et-Temîmî (ö. 371/982) ile Ebû'l-Hattâb el-Kelvezânî ise şer'in vürûdundan önce eşyadan yararlanmanın hükmü meselesinde ibâha görüşünü tercih etmişlerdir. Kelvezânî'ye göre dinin gelmemesi veya kendilerine dinin davetinin ulaşmamış olması ya da dinin hükmünü beyan etmemiş olması gibi sebeplerle hükümleri bilinmeyen şeyler,

¹⁰² Ebû Ya'lâ'nın Hanbelî fikhını incelediği *el-Mücerred* isimli eserinde “ibâha” görüşünü benimsediğine dair ifadeler için bk. Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 474. İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, I, 325.

¹⁰³ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1238-1240.

¹⁰⁴ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1262-1268.

¹⁰⁵ Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 485.

mubah veya haram olduğu yönünde şer'î bir delil olmadığı için *asl* hükmü, yani akıl hükmü üzere kalırlar.¹⁰⁶ Kelvezânî de, tıpkı hocası Ebû Ya'lâ gibi, İbn Hanbel'in bir ictihadına referansta bulunur. İbn Hanbel, yasaklayıcı bir hükmün varid olmaması sebebiyle hurma ağaçlarının kesilmesinde bir beis görmemiş, aksini gösteren bir delil bulunmadıkça eşya üzerindeki tasarruflarda aslî hüküm olan ibâhanın geçerli olacağını benimsemiştir.¹⁰⁷

İbn Akîl'in şer'in vürûdundan önce eşyanın hükmü meselesindeki görüşü hakkında ise farklı değerlendirmeler söz konusudur. O, istishâbü'l-hâli "*asl* hükmü üzere kalmak, *asl* niteliğindeki prensipler gereğince hükmetmek" diye tarif etmiştir.¹⁰⁸ İbn Akîl, eşyanın aslî bir hükmü olduğuna işaret eden bu açıklamasına karşın, bir rivayete göre şer'in vürûdundan önce eşyanın hükmü hakkında bir görüş beyan edilemeyeceğini dile getirmiş ve vakf görüşüne meyletmıştır.¹⁰⁹ Diğer taraftan İbn Akîl, bazı usûl bilginlerinin istishâbü'l-hâlin özü olarak Mâide sûresinin 101. âyeti ile istidlâl ettiklerini bildirir.¹¹⁰ Buna göre Allah Teâlâ, kimi hususlarda kullarına bir lütûf ve ihsan olarak sükût etmiş, birtakım şeylerin hükmünü açıklamamıştır. Kur'ân tefsirinin otorite ismi Abdullah b. Abbas'a göre, Kur'ân'da zikredilmemiş veya hükmü açıklanmamış şeyleri Allah Teâlâ affetmiş ve oldukları hal üzere bırakmıştır. Selef âlimleri de bu yönde değerlendirmelerde bulunmuş; Allah'ın helâl ve haramı açıkça beyan ettiğini, sükût ettiği şeyleri ise bağışladığını ifade etmişlerdir.¹¹¹ İbn Akîl'in, şer'in vürûdundan önce eşyanın hükmü meselesinde vakf görüşüne meylettiği rivayet edilmişse de bu meseleyle ilgili olarak geçmiş âlimlerden naklettiği değerlendirmeler, aslî ibâha ilkesine işaret etmektedir. Bilhassa bahse konu âyete getirilen yorumlar, tek tek her bir şey veya fiilin bir hükme bağlanmış olmasından ziyade, hükümleri belirlenmiş şey ve fiiller dışında insana bırakılmış bir mubah sahasının olduğunu vurgulamaktadır. Aslî ibâha ilkesine göre ise, fikhî bir meselenin, bir şey veya fiilin hükmü hakkında şer'î delillerde bir hüküm bulunamadığında onun mubah olduğuna hükmedilir.

3.3. Şer'î Hüküm İstishâbı

İstishâbü delîlî's-şer' veya *vasıf istishâbı* olarak da isimlendirilen bu istishâb türü, şer'î delil ile sabit olmuş bir hükmün, aksini gösteren bir delil bulunmadıkça devam ettiğine hükmedilmesi demektir.¹¹² *İstishâb* edilen bu hüküm, ibâha ve berâet ilkesi gibi aslî bir hüküm değildir, ancak şer'in sübût ve devamına delâlet ettiği bir hükümdür. Nitekim istishâb da ancak bir delilin sübût ve devamına delâlet ettiği şeylerde hüccettir. Buna göre bir hükmün istishâbının, yani devam ettiğine hükmetmenin caiz olması, onun aklî, sem'î veya şer'î bir delile dayanmış olmasına bağlıdır.¹¹³ İbn Akîl'in "aklî bir delile veya sem'î bir hüccete dayanan hüküm üzere kalmak"¹¹⁴ şeklindeki istishâb

¹⁰⁶ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/272.

¹⁰⁷ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/269-270.

¹⁰⁸ İbn Akîl, *el-Vâzıh*, 2/310.

¹⁰⁹ Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 475.

¹¹⁰ "Ey imân edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. [Açıklanmadığına göre] Allah onları atfetmiştir." (Mâide 5/101).

¹¹¹ İbn Akîl, *el-Vâzıh*, 2/310-311.

¹¹² İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/508; İbn Kayyim, *l'Îlâmü'l-muvakkı'in*, 1/339; Bardakoğlu, "İstishâb", 23/378.

¹¹³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl* (Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1322), 1/222.

¹¹⁴ İbn Akîl, *el-Vâzıh*, 2/321.

tarifinin ikinci kısmı da şer'î hüküm istishâbına işaret eder bir niteliktedir. İbn Kudâme ise şer'î hüküm istishâbının tahsîs delili bulunmadıkça umûm hükmünün, nesh delili bulunmadıkça da nassın devamı ile hükmedilmesi gibi olduğunu belirtir.¹¹⁵ Buna göre, tahsîs veya nesh eden bir delil bulunmadığında âmm ve nass genellik ve geçerliliğini koruyacaktır.

Şer'î hüküm istishâbı, ilk Hanbelî usûl eserlerinde bir kavram olarak zikredilmemiştir. İbn Kudâme, şer'î hüküm istishâbını *istishâbu delîli's-şer'* ismiyle ifade ederek¹¹⁶ ilk defa kavramlaştıran Hanbelî usûlcüdür. Daha sonra İbn Kayyim, bu istishâb türünü ifade etmek üzere *istishâbü'l-vasfi'l-müsbit li'l-hükm* kavramını kullanmıştır.¹¹⁷ Hanbelî usûl geleneğinde şer'î hüküm istishâbı hakkındaki en geniş açıklamalar da İbn Kayyim tarafından yapılmıştır.

İbn Kayyim, vasıf istishâbını muteber bir delil (*hüccet*) olarak değerlendirir. Zira Şâri' birtakım hükümleri buna dayandırmıştır. Mesela Hz. Peygamber, avcının okuyla vurulup suya düşen av hayvanı hakkında "*Boğulmuş olarak bulursan onu yeme. Çünkü sen, su mu onu öldürmüş, yoksa senin okun mu; bunu bilemezsin.*" demiştir. Çünkü *zebâihte asl* olan haramlıktır (*tahrîm*), yani eti yenen kara hayvanları hakkındaki temel kural fiilen veya hükmen boğazlanmadıkça onların helâl olmamasıdır. Avcının okuyla vurulup suya düşen av hayvanının -onu mubah kılıcı bir şart olan- okun darbesi ile mi, yoksa suda boğularak mı öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Bu şüphe, onun helâl olduğuna hükmetmeye engel olurken "*Zebâihte asl olan haramlıktır*" ilkesi gereğince bu haramlığın devam ettiğine hükmedilir. İbn Kayyim, abdestin veya abdestsizlik halinin varlığı, nikâh ve mülkiyetin devam ediyor olması, bir borç ya da tazmin ile yükümlü zimmetin sorumluluğu gibi örneklerinde de şüphe ve tereddüdün, sübûtu kesin hükmü değiştiremeyeceğini vurgular.¹¹⁸ Hemen her Hanbelî usûlcünün yer verdiği bu örneklerin yanında, İbn Kudâme şer'î bir hüküm için tayin edilen sebebin tekrar etmesiyle hükmün de tekrar etmesini vasıf istishâbı kapsamında değerlendirir.¹¹⁹

Bir kısmı nass kabilinden olan dayanaklarından başka, şer'î hüküm istishâbının meşrûiyet temelini oluşturan ve aklî nitelik taşıyan argümanlardan biri de aksini gösteren bir delil bilinmedikçe sabit bir durum veya hükmün sürerliği (*bekâ*) ve bulunduğu hal üzere devam ettiğine dair kanaatin (*zann*), o sürerlik ve devamlılığın değişmesi ihtimalinden daha kuvvetli kabul edilmesidir.¹²⁰ Akl-ı selim sahibi insanların hukukî işlemleri de insan ve eşyanın durumu hakkındaki bilgilerine dayanır. Onlar, varlık veya yokluğunu kesin bir şekilde bildikleri insan ve eşyanın bu durumlarına özgü hükümlerinin, -sürerlik ve devamlılık kanaatinin değişiklik ihtimalinden daha güçlü olduğu düşüncesini esas alarak- bu vakitten sonraki bir gelecekte de onlar hakkında geçerli olacağını kabul ederler. Örneğin uzaktaki bir kimse (*gâib*) ile onun akrabaları, birbirlerinin geçmişteki varlıkları ve hayatta olduklarına dair bilgilerine dayanarak mektuplaşıp haberleşirler, birbirlerine birtakım şeyler gönderirler. "Olanın olduğu hal üzere kalması" ve "kesin bilginin şüphe ile geçersiz olmaması"

¹¹⁵ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/508.

¹¹⁶ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/508.

¹¹⁷ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, 1/339.

¹¹⁸ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, 1/339-340.

¹¹⁹ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/508.

¹²⁰ Düreynî, *Bühûs Mukârane*, 1/364, 400.

ilkeleri de bu düşünceyi desteklemektedir.¹²¹ Hem akıl hem de bütün bir insanlığın genel kabul ve uygulamaları, aksine bir delil bulunmadıkça, sübûtu ve varlığı bilinen şeylerin devamlılığını gerekli görmektedir.¹²²

İbn Kayyim, istishâbın bu nevinin muteber bir delil oluşunda fakihlerin ihtilaf etmediklerini, ancak sadece onun bazı fikhî meselelere tatbikinde, özellikle iki delilin tearuz ettiği meselelerde görüş farklılıklarının görülebildiğini bildirir. Bir kimsenin, abdestinin bozulduğundan şüphe etmesi bunun bir örneğidir. Mâlik b. Enes'e (ö. 179/795) göre bu kimse yeniden abdest almalıdır, onun şüpheli bir abdestle namaz kılması caiz değildir. Çünkü kural, var olan abdestin devamı (*bekâ*) olmakla birlikte, namazın kişinin zimmetinde bir yükümlülük olarak sübûtu daha kuvvetli bir asıldır. Mâlik, bu düşünceye dayanarak, şüpheyle abdestin bozulmayacağı itirazına varlığı şüpheli bir abdestle namaza durulamayacağı karşılığını verir.¹²³

İlk dönem Hanbelî usûl bilginleri eserlerinde bir kavram olarak şer'î hüküm istishâbından söz etmemekle birlikte, mefhum olarak ona işaret etmişlerdir. Onlar, namazda abdestinin bozulduğu vehmine kapılan kimseye Hz. Peygamber'in "*Bir ses veya koku duymadıkça namazdan ayrılma.*" şeklindeki tavsiyesini, şüphenin sabit hükmü etkilemeyeceği ilkesi bağlamında kaydetmişlerdir.¹²⁴

Netice itibarıyla, şer'î hüküm istishâbı, sabit bir hükmün değiştirici veya ortadan kaldıracı bir delil veya sebep bulunmadıkça sürerlik ve devamlılığını koruduğunu ifade eder. Sabit bir hükmün, şer'an muteber bir delil veya sebep olmadıkça üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin devamlılığını koruyacağı, zamanın onun devamlılığında bir etkisinin olmadığını vurgular. Bu ilkeye göre delille sabit bir hükmün şu anda da mevcut ve geçerli olduğuna dair ayrıca bir delil aranmaz. Zira hükmü ispat eden delil, hükmün devamlılığı için yeterlidir. Hükmün değişmesi için ise yeni ve değiştirici bir delil gereklidir.¹²⁵

3.4. İcmâ İstishâbı

*İstishâbü hükmi'l-icmâ*¹²⁶, *istishâbü hâli'l-icmâ*¹²⁷ veya *istishâbü's-şer'*¹²⁸ olarak isimlendirilen istishâb türüdür. Bazı Hanbelî usûlcüler, bu istishâb türünü icmâ bahsi içerisinde, icmâın icmâ dışında bir delil ile terkinin caiz olup olmaması açısından da incelemişlerdir.¹²⁹ İcmâ istishâbı şöyle tasvir edilebilir: Hükmü üzerinde icmâ edilmiş bir meselenin şartlarının değişip farklılaşması ile ortaya çıkan yeni mesele için de ilk meseleye ait icmâ hükmünün geçerli sayılmasıdır.¹³⁰ Diğer bir anlatımla, kendine özgü birtakım şartları olan bir meselenin üzerinde icmâ edilmiş hükmünün, farklı şartlara sahip ve hükmü hakkında ihtilaf edilmiş bir meseleye taşınmasıdır. Böylelikle bir meselenin üzerinde icmâ edilmiş hükmü, bu meselenin şartlarının değişip farklılaşması neticesinde ortaya çıkan

¹²¹ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/150; İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, 4/1434.

¹²² Düreynî, *Bühûs Mukârane*, 1/399.

¹²³ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkı'în*, 1/340; Düreynî, *Bühûs Mukârane*, 1/379-380.

¹²⁴ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/259-260; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/323; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkı'în*, 1/340.

¹²⁵ Düreynî, *Bühûs Mukârane*, 1/362; Bardakoğlu, "İstishâb", 23/378.

¹²⁶ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1265.

¹²⁷ Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 342; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/254.

¹²⁸ Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 485.

¹²⁹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1211-1212; Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 342-344.

¹³⁰ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1265.

yeni mesele için de geçerli kabul edilmekte, ilk meselenin *mücma' aleyh* hükmü ihtilafı yakın bir meseleye taşınmaktadır. Bu, fıkıh usûlü âlimleri arasında ihtilaf ve tartışmalara konu olmuş bir meseledir.¹³¹

İcmâ istishâbının mahiyeti ve usûl-i fıkıh âlimlerinin icmâ istishâbının delil değerine ilişkin görüş ayrılıkları, usûl eserlerinde icmâ istishâbının örneği olarak zikredilen meselelerden hareketle şöyle ifade edilebilir: Hükmü üzerinde ittifak edilen fikhî bir meselenin şartlarının değişmesiyle kısmen farklı, ikinci ve yeni bir mesele ortaya çıkmaktadır. İlk meselenin hükmü üzerindeki görüş birliği, ikinci meselede yerini farklı görüşlere / ihtilafa bırakmaktadır.¹³² Hükmünde icmâ edilmiş olması sebebiyle farklı bir görüş beyan etmenin caiz olmadığı bir mesele, şartlarının değişmesiyle farklı görüşlerin serdedilebildiği ictihâdî bir niteliğe bürünmekte¹³³; icmâa konu olmuş bir meselenin yanı başında, muhtelif görüşlerin varlığından dolayı ihtilafa konu yeni bir mesele doğmaktadır. İşte usûl-i fıkıh âlimlerinin icmâ istishâbı çerçevesinde tartıştıkları temel mesele, icmânın bu hilaf noktasına (*mevdi'ü'l-hilâf*) taşınıp taşınamayacağıdır.

Hanbelî usûl bilginleri de icmâ istishâbının hücciyetinde ihtilaf etmiştir. Onların ekseriyeti icmâ istishâbını caiz görmez.¹³⁴ Bu usûlcülere göre ilk meseleye ait icmâ hükmü *-istishâb* edilerek şartları farklı diğer bir meseleye taşınmamalı, bunun yerine icmân dışında kaldığı için ihtilafa, yani farklı görüşlere açık bir nitelik taşıyan ikinci meselenin hükmü hakkında yeni ve başka bir delil aranmalıdır.¹³⁵ İbn Şâklâ (ö. 369/980) ve İbn Hâmid (ö. 403/1012) ise icmâ hükmünün istishâbına cevaz vermiştir.¹³⁶ İbn Kayyim de bu görüştedir.¹³⁷

İcmâ istishâbını benimseyenlerin delilleri şunlardır:

1. İcmâ, farklı bir görüş ileri sürüp muhalefet etmenin caiz olmadığı kesinlikte bağlayıcı bir delildir. İhtilaf ise re'ydir; her bir müctehidin yalnızca kendisi hakkında bağlayıcı olan fikhî görüşüdür. Re'y karşısında kesin delil olan icmâa tutunmak¹³⁸, ihtilaf noktasında icmâ ile istidlâl etmek evladır.¹³⁹

2. İcmâ edenlerin görüşü, tıpkı Hz. Peygamber'in sözü gibi, bir hüccettir. Hz. Peygamber'in sözünü -başka bir hükme nakleden, örneğin nesh veya tahsîs eden bir delil bulunmadıkça- *istishâb* etmek, yani hükmünün devam ettiğini kabul etmek nasıl vacip ise, icmâ edenlerin görüşünü de -başka bir hükme nakleden bir delil bulunmadıkça- *istishâb* etmek vaciptir.¹⁴⁰

¹³¹ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 238; Düreynî, *Bühûs Mukârane*, 1/386.

¹³² İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/316.

¹³³ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/328.

¹³⁴ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1265; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/254-256; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/316; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/509; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/157; Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 342-343; Merdâvî, *et-Tahbîr*, 8/3763-3764.

¹³⁵ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1265; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/330.

¹³⁶ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1265; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/254-256; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/509; Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 343; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, 1/341; İbn Müflih, *Usûlü'l-fikh*, 4/1435; İbnü'l-Lahhâm, *el-Muhtasar*, 160; Merdâvî, *et-Tahbîr*, 8/3763. Ebû Ya'lâ, hocası İbn Hâmid'in, eserinde icmâ istishâbını batıl olarak değerlendirirken, fikhî meselelerde onunla ihticâc ettiğini bildirir. Benî Teymiyye, *el-Müsevvede*, 343.

¹³⁷ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, 1/341-344.

¹³⁸ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1265.

¹³⁹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1266.

¹⁴⁰ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1267; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/261.

3. Aklın “vücûba delâlet eden bir delil bulunmadıkça zimmetlerin sorumluluk ve yükümlülükten berî olduğu” şeklindeki hükmünün devam ettiğini kabul etmek vaciptir. Aynı şekilde icmâ karşı çıkabilecek kuvvette denk bir delil bulunmadıkça, ihtilaf halinde icmâ hükmünün de devam ettiği kabul edilmelidir.¹⁴¹

4. Şekk ile yakîn zail olmaz. Diğer bir ifadeyle, sübûtu kesin olarak bilinen bir hususun, varid olan şüpheyne binaen ortadan kalktığına hükmedilmez. İcmâ ile sabit olan husus da yakîndir, şüphe edilemeyecek bir kesinlik ifade eder. İhtilaf ise hiçbir şekilde bir kesinlik taşımaz, aksine açık bir şüphedir.¹⁴² Bu nedenle, yakîn derecesindeki icmâ hükmü, ihtilafa konu hususta geçerli kabul edilmelidir.

5. Sonradan ortaya çıkan durumlar (*havâdis*), sabit hükümleri değiştiremez veya ortadan kaldıramaz.¹⁴³ Hükmü üzerinde icmâ edilmiş bir meselenin zaman, mekân veya ilgililerinin değişmiş olması, bunun öncesinde ittifakla sabit olmuş hükmün nizâ mahallinde / ihtilaf noktasında devam ettiğine hükmetmeye mâni değildir.¹⁴⁴

İcmâ istishâbını muteber bir delil kabul eden usûl âlimleri, icmân gücü ve bağlayıcılığından kuvvet almaya çalışmış ve argümanlarını bunun üzerine bina etmişlerdir. Onlar, hükmü hakkında icmâ edilmiş fikhî meseleye benzeyen ancak kimi özellikleri itibariyle ondan farklı olan ve hükmü hakkında muhtelif görüşler serdedilerek ihtilaf edilen mesele veya meselelerde de bu icmân hükmünün geçerli olması gerektiğini, ihtilaf karşısında bunun daha tercih edilir olduğunu savunmuşlardır.

İcmâ istishâbını muteber bir delil kabul etmeyen çoğunluk usûl bilginleri ise şartları itibariyle özel / biricik olan bir meselenin hükmünün, velev ki üzerinde icmâ edilmiş olsun, kapsamadığı meselelere taşınmasına itiraz etmişlerdir. Çünkü onlara göre şer'î delillerin hükümlere delâletleri bakımından bir şümûlü vardır ve onların hükümlerinin geçerli olduğu alan şümûlileriyle sınırlıdır. Bu sınırlar ise, fikhî meselelerin hususiyet ve şartları ile belirlenmektedir. Bundan dolayı şer'î delillerin getirdikleri hükümleri şümûlleri dışında kalan fikhî meselelere taşıyıp onlar için de geçerli saymak caiz değildir.¹⁴⁵ Bu değerlendirme icmâ delili için de geçerlidir. Hz. Peygamber'in *hâss* bir sözü, nasıl farklı bir meselede delil olarak alınamıyorsa, *hâss* bir icmâ hükmü de şümûlü dışında delil olmaz.¹⁴⁶

Şu da var ki, fikhî bir meselenin hükmü üzerinde hâsıl olmuş bir icmâ, bu meselenin hükmü hakkında farklı veya muhalif görüşler serdedilmesine izin vermez. Bundan dolayı, hükmü üzerinde icmâ edilmiş fikhî bir meselede farklı veya muhalif görüşlerden söz etmek mümkün değildir.¹⁴⁷ Hâlbuki icmâ istishâbını savunanların icmâ iddia ettikleri meselelerde pek çok farklı görüş dile getirilmiştir. İbn Kayyim, bu itiraza şöyle cevap vermiştir: İcmâ istishâbını kabul edenler, hükmü hakkında muhtelif görüşler dile getirilen fikhî bir meselede icmâ olduğunu iddia etmemiş, yalnızca

¹⁴¹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1267; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/261.

¹⁴² Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1267; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/260.

¹⁴³ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/257.

¹⁴⁴ İbn Kayyim, *l'Îlâmü'l-muvakkî'in*, 1/343.

¹⁴⁵ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1266.

¹⁴⁶ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1267; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/262.

¹⁴⁷ İbn Akîl, *el-Vâzıh*, 2/327.

ortadan kalktığını gösteren bir delil bulunmadıkça hükmü üzerinde icmâ edilmiş hali istishâb etmiş, onun hükmünün devam ettiğini kabul etmişlerdir.¹⁴⁸ Nitekim onlar, ilk meselenin -üzerinde icmâ edilmiş- hükmünü değiştiren yahut ortadan kaldıran ve de bu hükmün aksini getiren bir delil bulunmadıkça “değişen özellik ve şartların (*vasf*)” hüküm üzerindeki etkisini kabul etmemişlerdir.¹⁴⁹

İcmâ istishâbını muteber bir delil kabul etmeyen usûl bilginleri, farklı hususiyet ve şartları olan fikhî meselelerin, hükümleri itibariyle de farklı olması gerektiğini belirtirler. Bu usûlcülere göre, fikhî meseleleri birbirinden farklı kılan hususiyet ve şartları göz ardı ederek onlara aynı hükmü vermek, bir delile veya müşterek bir illete dayanmaksızın onları bir hükümde birleştirmektir. Bu durum, icmâ istishâbı çerçevesinde şöyle ifade edilebilir: Kendine özgü hususiyet ve şartları olan fikhî bir meselenin hükmü hakkında vaki olmuş bir icmâ, hususiyet ve şartları farklı fikhî meselelere taşıyarak *mücma'aleyh* hükmü bu ikinci neviden meseleler için de geçerli saymak, farklı iki meseleyi delilsiz olarak veya müşterek bir gerekçeye (*illet*) dayanmaksızın aynı hükme tabi kılmaktır.¹⁵⁰ Oysaki hükmü üzerinde icmâ edilmiş fikhî bir meselenin kimi özellik ve şartlarının değişmesi veya ortadan kalkması ile artık ne hükmü üzerinde icmâ hâsıl olmuş bir meseleden ne de bir icmâdan söz etmek mümkündür. Binaenaleyh icmân olmadığı bir halde icmâ istishâbından söz edilemez.¹⁵¹

Diğer taraftan aklın berâet-i zimmete delâleti ve bunun istishâbı ile icmâ istishâbının, geçerlilikleri ve etkilerinin devam etmesi bakımından birbirinden farklı oldukları da açıktır. Şöyle ki; aksini gösteren şer'î bir delil bulunmadıkça zimmetlerin sorumluluk ve yükümlülüklerden berî olduğuna delâlet eden akıl delili, herkesi bağlayıcıdır / ilzam edicidir ve farklı görüşlerin söz konusu olduğu ihtilaf halinde de geçerliliğini korumaktadır. İcmân varlığı ise, vaki olduğu meselenin özellik ve şartlarının değişmesiyle ortadan kalkmakta, yeni ortaya çıkmış bu ikinci mesele hakkında geçerli olmamaktadır. Berâet-i zimmet istishâbından farklı olarak, bu durumda artık ne icmâdan ne de bu icmân istishâbından (hükmünün devam etmesinden) söz edilebilir.¹⁵² İbn Kayyim, fikhî bir meselenin hükmü üzerinde gerçekleşmiş bir icmân, o meselenin hususiyet ve şartlarının değişmesiyle ortaya çıkan yeni mesele için yok hükmünde olduğu ve artık mevcut olmayan bir icmân da istishâbından söz edilemeyeceği değerlendirmesine şöyle cevap verir: İcmân zevali, hükmünün de zevalini gerektirmez. İcmâ, hükmün illeti veya sebebi değil, delilidir. İcmâ ile delili olduğu hüküm arasında illet - ma'lûl, sebep - müsebbeb ilişkisinde olduğu gibi birinin varlığının diğerinin varlığını, yokluğunun da diğerinin yokluğunu gerektirmesi türünden zorunlu bir ilişki yoktur.¹⁵³

İcmâ istishâbını muteber bir delil kabul etmeyen usûl bilginlerinin diğer bir itirazı da icmâ istishâbının delillerin denkliğine (*tekâfü'ü'l-edille*) yol açmasıdır. Delillerin denkliği, fikhî bir meselede farklı hükümler getiren eşit kuvvette delillerin bulunması ve bunlar arasında bir tercih yapılamamasıdır. İcmâ istishâbı bağlamında ifade edilecek olursa, karşıt görüş sahiplerinin her birinin hilaf noktasında icmâ hükmünün istishâbı ile istidlâl etmesidir. İcmâ istishâbının Hanbelî usûl

¹⁴⁸ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakki'în*, 1/341-342.

¹⁴⁹ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakki'în*, 1/343.

¹⁵⁰ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/257.

¹⁵¹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1266; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/261.

¹⁵² Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1267; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/261.

¹⁵³ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakki'în*, 1/342.

eserlerinde yer verilen başlıca örneği teyemmüm abdestiyle namaz kılan bir kimsenin namaz esnasında suyu görmesidir. Bu örnek üzerinden icmâ istishâbının yol açtığı delillerin denkliği problemi tasvir edilebilir. Bahse konu fikhî meselenin hükmü hakkında iki görüş vardır: 1) Namaz dışında görülen su teyemmümü bozar ve suyla abdest almayı gerekli kılar. Bu hüküm üzerinde icmâ edilmiştir. Aynı hüküm suyun namaz esnasında görülmesi halinde de geçerlidir. 2) Teyemmüm abdestiyle namaza başlamak sahihtir. Bu hüküm üzerinde icmâ edilmiştir. Aynı hüküm teyemmüm abdestiyle başlanmış namaz esnasında suyun görülmesi halinde de geçerliliğini korur. Görüldüğü üzere, bu meselede her bir görüş sahibi, namaza başlamadan önceki durum için belirlenen ve üzerinde icmâ edilen hükmü, namaz esnasında ortaya çıkan yeni durum için de geçerli saymaktadır.¹⁵⁴ Yani taraflar, aynı meselede eşit kuvvette bir delil olarak iki farklı icmân istishâbına tutunmaktadır. İcmâ istishâbını muteber bir istidlâl yöntemi kabul etmeyenlerin, delillerin denkliği ile kastettikleri budur.

Teyemmüm abdestiyle namaza başlayıp namaz esnasında suyu gören veya kullanma imkânı ortaya çıkan kimsenin abdest ve namazının hükmü, tarafların icmâ istishâbı ile istidlâl etmenin meşrûiyeti tartışmasını yürüttükleri temel meseledir. Bu meselede ileri sürülen görüş ve gerekçelerin incelenmesi, icmâ istishâbının mahiyeti ve hücciyetiyle ilgili değerlendirmeleri belirlemek açısından önemlidir.

İcmâ istishâbını benimseyenler, bu meseleyi şöyle değerlendirirler: Teyemmüm abdesti olan kimse, namazda suyu görse abdesti bozulmaz. Çünkü onun namazı başlangıcı itibariyle sahihtir. Zira suyun yokluğu halinde teyemmüm abdestinin geçerli olduğunda icmâ edilmiştir.¹⁵⁵ Bu icmân, nâsih gibi hükmü kaldıran¹⁵⁶ veya farklı bir hükme çeviren bir delil bulunmadıkça, suyun görülmesinden sonra ortaya çıkan tartışmalı durum sebebiyle terk edilmesi caiz değildir.¹⁵⁷ Şüphenin, kesin olarak bilinen hususu geçersiz kılamayacağını ifade eden “Şekk ile yakîn zail olmaz” kaidesi de bunu teyid eder. Bütün bunlar bir yana, Hz. Peygamber abdestin hangi durumlarda bozulacağını tasrih etmiş, namaz esnasında abdestinin bozulduğu şüphesine kapılan bir adama “bir ses veya koku duymadıkça namazdan ayrılmamasını ve ona devam etmesini” söylemiştir.¹⁵⁸ Teyemmüm abdestiyle başlanan namaz meselesinde suyun görülmesiyle ortaya çıkan şüpheli / ihtilafı durum da, abdestin hangi hallerde bozulacağını açık bir şekilde bildirerek şüphenin değil, kesin olarak bilinenin dikkate alınması gerektiğine işaret eden bu hadis uyarınca çözümlenmelidir. Buna göre, yakîn derecesinde olan icmâ hükmü, suyun bulunmasından sonraki şüpheli / ihtilafı durum karşısında terk edilmemelidir.¹⁵⁹ Ayrıca şu da belirtilmelidir: Bu meseledeki “suyun görülmesi” gibi, sonradan ortaya çıkmış (*hâdis*) durumlar sabit hükümleri değiştiremez.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/258.

¹⁵⁵ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1265; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/327.

¹⁵⁶ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/329.

¹⁵⁷ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/261; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/509.

¹⁵⁸ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/323.

¹⁵⁹ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/332.

¹⁶⁰ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/330.

İcmâ istishâbını muteber bir delil sayan ve saymayan usûl âlimleri arasındaki ihtilaf, esasen icmân hangi durumda meydana geldiği hususundaki görüş ayrılığından kaynaklanmıştır. İbn Akîl, teyemmüm abdestiyle başladığı namaz esnasında suyu gören veya kullanma imkânı bulan kimsenin abdest ve namazının hükmü meselesindeki görüş ve değerlendirmeleri ayrıntılı bir şekilde kaydeder. Onun bildirdiğine göre¹⁶¹ icmâ istishâbının hücciyetine karşı çıkan âlimler, icmâi yani teyemmüm abdestiyle namaz kılmanın sahih oluşunu suyun bulunmaması şartına bağlı ve onunla sınırlı kabul ederler.¹⁶² Bundan dolayı onlar “Suyun bulunduğu ikinci halde namaza devam etmenin sıhhati hakkında ümmetin icmâi vardır ve bu yakîn derecesindedir” görüşünü “açık bir hata” olarak değerlendirirler.¹⁶³ İcmâ istishâbının hücciyetine hâlel getiren diğer bir husus ise, suyun bulunması veya görülmesiyle ortaya çıkan yeni durumda teyemmüm ve namazın bozulup bozulmadığında fakihlerin ihtilaf etmiş olmasıdır. Bir icmâdan söz edilecekse eğer, bu ihtilaflar olmamalıdır. Zira hükmü üzerinde icmâ edilmiş bir meselede farklı görüşler ileri sürmek, vaki icmâa karşı gelmektir ki, bu *fısktır*.¹⁶⁴

Şer’î delillerin hükümlerinin şümûlleriyle sınırlı olduğu değerlendirilmesi de icmâ istishâbının hücciyetini zayıflatmaktadır. Şöyle ki; teyemmüm abdestiyle başlanmış bir namaz esnasında suyun görülmesi veya onu kullanma imkânının bulunması, özellik ve şartları bakımından ilkinden farklı yeni bir meseleyi göstermektedir.¹⁶⁵ Özellik ve şartları farklı bu yeni mesele için de ilk meseleye ait icmâ hükmünü geçerli saymak, hâss nitelikteki icmân şümûlünü aşmak demektir.¹⁶⁶ Suyun görülmesi veya onu kullanma imkânının bulunmasıyla icmâa konu mesele değiştiği ve bu yeni meseleyi kapsayan bir icmâdan söz edilemeyeceği için artık icmâ ile istidlâl etmek de mümkün değildir.¹⁶⁷ “Sonradan ortaya çıkmış durumların, sabit hükümleri değiştiremeyeceği” görüşü ise, hükmü üzerinde vaki olmuş icmâ sebebiyle ictihada ve farklı görüşlere kapalı bir meselenin, özellik ve şartlarının değişmesiyle yeni bir mesele haline gelerek ictihada konu olabilmesi¹⁶⁸ olgusu karşısında geçerliliğini yitirmektedir.

Ebû Ya’lâ, hükmün icmâ istishâbıyla tespit edildiği bazı fikhî meseleleri şöyle kaydeder:

Müslüman bir kimsenin malı üzerindeki mülkiyeti icmâ ile sabittir. İrtidat etmesi halinde bu mülkiyetinin zâil olup olmadığına ise ihtilaf vardır. İcmâ istishâbını kabul edenlere göre, ilk durumdaki icmâ ihtilaf halinde de geçerlidir. Kişinin irtidat etmesi, onun mülkiyet hakkını geçersiz kılmaz.

İhrama girmeden önce avlanan kimsenin avladığı şey üzerindeki mülkiyeti ihrama girmesiyle zâil olmaz. Onun ihrama girmeden önce avladığı şey üzerindeki mülkiyetinin sabit olduğunda icmâ vardır. Bu icmâ hükmü, ihrama girdikten sonra da geçerli bir şekilde devam eder.

¹⁶¹ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/315-316, 326-334.

¹⁶² İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/316; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/510.

¹⁶³ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/332-333.

¹⁶⁴ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/326-328.

¹⁶⁵ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/316, 334.

¹⁶⁶ Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, 4/1267.

¹⁶⁷ Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, 4/1266; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/261; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/330; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 2/510.

¹⁶⁸ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 2/330.

Suyun aslen temiz olduğunda icmâ vardır. İçine düşen necis bir şey renk, koku ve tat bakımından suyu değiştirmemişse, onun aslen temiz oluşuna dair bu icmâ hükmü geçerliliğini korur.¹⁶⁹

Örneklerin de gösterdiği üzere, fikhî bir meselenin hükmü üzerinde gerçekleşmiş bir ittifak, icmâ istishâbını kabul edenlerce bu meselenin bazı şartlarının değişmesiyle ortaya çıkan yakın bir fikhî meselede etkin kılınmak istenmiştir. Onlar, hükmü hakkında farklı görüşler, yani ihtilaf bulunan bu yeni meselede, ihtilaf yerine ittifak edilmiş görüşün tercih edilmesini daha isabetli bulmuşlardır. Bu yaklaşımı benimsemeyen icmâ istishâbı muhalifleri ise, ya gerçekleştiği ileri sürülen icmâ reddetmiş veya icmâ edilen meselenin şartlarının değişmesiyle ilkinden farklı yeni bir meselenin ortaya çıktığını, bu sebeple de ilk meseledeki icmâ hükmünün ikinci meseleye taşınamayacağını savunmuşlardır.

Sonuç

Fıkıh usûlü ilminde şer'î hükümlerin dayanağı olarak incelenen delillerden biri de istishâbü'l-hâldir. İstishâbü'l-hâl "aksini gösteren bir delil bulunmadıkça, insanın fiilleri ve eşya üzerindeki tasarrufları bakımından yükümsüzlüğün ve serbestliğin temel kural oluşu"nun metodik ifadesidir. Fıkıh usûlü literatüründe umumiyetle tâlî deliller arasında zikredilen istishâbü'l-hâl, hükmü araştırılan meseleyle ilgili olarak diğer şer'î delillerde herhangi bir açıklama bulunmadığında müracaat edilecek son delil kabul edilir. Hanbelî usûl düşüncesi ise, istishâbü'l-hâle şer'î deliller arasında verdiği öncelikli konum ile temayüz eder. Usûl-i fıkıh düşüncesinde hâkim değerlendirme, aslî delillerin Kitab, Sünnet, icmâ ve kıyastan ibaret olduğudur. Buna karşın Hanbelî delil anlayışı, aslî delillerin dördüncüsünün kıyas değil, istishâbü'l-hâl olduğunu kabul eder.

Hanbelî mezhebinin imamı Ahmed b. Hanbel, istishâbü'l-hâlin mahiyeti ve delil değeri hakkında bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak onun, kimi fetvalarında istishâbü'l-hâlin özündeki ilkeleri dikkate aldığı tespit edilmiştir. İbn Hanbel'in fıkıh anlayışı ve ictihad yöntemini benimseyen fakihler ise, hicrî IV. asrın ortalarında istishâbü'l-hâli ve onun bazı türlerinin hücciyetini tartışmış, hicrî V. asrın başlarından itibaren kaleme aldıkları fıkıh usûlü eserlerinde de bu konuda mezhep çevrelerinde dile getirilen görüş ve değerlendirmeleri kayda geçirmişlerdir. Hanbelî usûl bilginleri, istishâbü'l-hâli şer'î ve aklî yönleri olan bir delil olarak değerlendirmişlerdir. Zira onlar, istishâbü'l-hâli şer'î bir delille sabit bir hükmün sürerlik ve devamlılığını öngören veya hakkında şer'î bir delil varid olmayan bir davranışta bulunmanın yahut bir şeyden yararlanmanın hükmünü aklın iyilik- kötülük, fayda - zarar eksenindeki değerlendirmeleri ışığında temellendiren bir delil olarak tasvir etmişlerdir.

İstishâbü'l-hâl, Hanbelî usûl müelliflerinin seleflerinden tevarüs ettikleri birikim üzerindeki inceleme ve değerlendirmeleriyle mefhum ve içerik olarak derinlik ve genişlik kazanmış, bunun neticesinde farklı istishâb türleri kavramsallaştırılmıştır. Onlar, klasik tarzdaki ilk Hanbelî fıkıh usûl eseri olan *el-Udde fî usûli'l-fıkh*'tan itibaren berâet-i zimmet ve icmâ istishâbına yer vermişlerdir.

¹⁶⁹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 4/1266. İhramlının avı üzerindeki mülkiyeti meselesi için ayrıca bk. Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/258.

Diğer taraftan bir terim olarak ibâha-yi asliyye istishâbından söz etmemişlerse de aklın şer'î hükümler sahasındaki rolü ve etkisini tartışırken “eşyanın aslî hükmü” yahut “şer'in vürûdundan önce eşyanın hükmü” meselesi çerçevesinde istishâbın bu türüne dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. İbn Akîl, ayrıca “ilk şeriatların ahkâmının istishâbı”ndan da (*istishâbün li hükmî's-şerâi'l-evvel*) söz etmiştir. İbn Kudâme ve İbn Kayyim ise, seleflerinin kavramlaştırmaksızın değindikleri şer'î hüküm / vasıf istishâbını bir terim olarak incelemişlerdir. Kimi Hanbelî usûlcüler de şer'î bir delille sabit olmuş bir hükmün sürerlik ve devamlılığını ifade eden şer'î hüküm / vasıf istishâbı çerçevesinde nassın ve umûm hükmünün istishâbından söz etmişlerdir.

İstishâbü'l-hâlin türleri, *istishâb* edilen hükmün dayandığı delilin akıl veya din kaynaklı olmasına göre “aklî hükümlerin istishâbı” ve “şer'î hükümlerin istishâbı” şeklinde ikiye ayrılabilir. Nitekim bazı Hanbelî usûlcüler, aklın delâleti ile sabit olan berâet-i zimmet hükmünün istishâbını “aklî hüküm istishâbı” kapsamında zikretmişlerdir. Şer'î bir delille sabit hükümlerin istishâbını kavramlaştıran şer'î hüküm / vasıf istishâbı ile nassın, icmâ ve umûm hükmünün istishâbı ise “şer'î hüküm istishâbı” kapsamında değerlendirilmiştir.

Hanbelî usûl bilginleri, genel olarak istishâbü'l-hâlin, türleri içerisinde ise berâet-i zimmet ve şer'î hüküm istishâbının muteber bir istidlâl yöntemi olduğunda görüş birliği halindedirler. İcmâ istishâbı ise, yalnızca İbn Şâklâ, İbn Hâmid ve İbn Kayyim tarafından muteber sayılmıştır.

Kaynakça

- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002.
- Bardakoğlu, Ali. “Delil (Fıkıh)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/138-140. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. “İstishâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/376-381. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Benî Teymiyye. *el-Müsevvede fî usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts..
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcü'l-lüga*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1407/1987.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *İslam Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslam Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Düreynî, Fethi. *Bühûs Mukârane fi'l-fikhi'l-İslâmî ve usûlih*. 2 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1994.
- Ebû Zehre, Muhammed. *İbn Hanbel: Hayâtühû ve asruh, ârâühû ve fikruh*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts..
- Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin. *el-Udde fî usûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî. 5 Cilt. Riyad: yay.y., 1410/1990.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*. 2 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1322-1324.

- Gözübenli, Beşir. "Mefkûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/353-356. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmu usûli'l-fikh*. Küveyt: Dâru'l-Kalem, 1392/1972.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *Mesâdiru't-teşrî'i'l-İslâmî fi mâ lâ nassa fih*. Küveyt: Dâru'l-Kalem, 1982.
- İbn Abdülhak el-Bağdâdî, Ebü'l-Fezâil Abdülmü'min. *Kavâidü'l-usûl ve me'âkidü'l-füsûl: Muhtasaru Tahkîki'l-emel fi ilmeyi'l-usûli ve'l-cedel*. thk. Ali Abbas el-Hakemî. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1409/1988.
- İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ Ali. *el-Vâzih fi usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- İbn Bedrân, Abdülkâdir b. Ahmed ed-Dûmî. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- İbn Bedrân, Abdülkâdir b. Ahmed ed-Dûmî. *Nüzhetu'l-hâtiri'l-âtır şerhu kitâbi Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 1412/1991.
- İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir. *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*. thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Se'âde, 1374/1955.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hülv. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed. *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fi usûli'l-fikh alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1994.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994.
- İbn Müflih, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1420/1999.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed. *el-Kavâid*. y.y.: Dâru'l-fikr, ts..
- İbnü'l-Lahhâm, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Ba'î. *el-Muhtasar fi usûli'l-fikh alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Mazhar Bekâ. Mekke: Câmiatü'l-Melik Abdülaziz, 1400/1980.
- İbnü'n-Neccâr, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Fütûhî. *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr el-müsemmâ bi Muhtasari't-Tahrîr ev el-Muhteberu'l-mübtaker şerhu'l-Muhtasar fi usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Zuhaylî - Nezîr Hammâd. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1413/1993.
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed. *et-Temhîd fi usûli'l-fikh*. thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe - Muhammed b. Ali b. İbrahim. 4 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1406/1985.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman. *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fi usûli'l-fikh*. thk. Abdurrahman el-Cibrîn vd.. 8 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000.
- Muhammed el-Hudarî Bek. *Usûlü'l-fikh*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1389/1969.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1393/1973.
- Şa'bân Zekiyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*. trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts..

- Tûfî, Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Abdülkavî. *el-Bülbül fî usûli'l-fikh*. thk. Saîd Muhammed el-Lahhâm. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1420/1999.
- Tûfî, Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Abdülkavî. *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- Yalçı, Nurhayat Haral. *İlk Beş Asır Usulü'l-fikh Literatüründe İstishab Delili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî - Ömer Süleyman el-Eşkar. 6 Cilt. Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1413/1992.